

DE FYSIONOMIE VAN DE WERKLOOSHEID IN BELGIË
TIJDENS DE JAREN 1930
(Deel 1)

DOOR

GUY VANTHEMSCHÉ

INLEIDING

Wie de dynamiek van de XXe eeuw wil begrijpen, wordt automatisch gekonfronteerd met het sociaal-ekonomisch krisissenomeen. De eerste grote krisis, die van de jaren 1930, gaf reeds aanleiding tot heel wat publikaties in onze naburige landen. Op dat gebied sprong de historiografische achterstand van België onmiddellijk in het oog. Zeer recentelijk werd die achterstand gedeeltelijk terug ingelopen. Enkele doktrale studies benaderen de krisis van de jaren 1930 in ons land vanuit diverse invalshoeken (1). Onderstaande tekst wil een bijdrage leveren tot het geduldige mozaiekwerk dat noodzakelijkerwijze voorafgaat aan de totaalstudie van het krisissenomeen die pas later zal kunnen geschreven worden. Vermits de verstoringen op de arbeidsmarkt zowel het gevolg zijn van andere ekonomische stoornissen, als ze op hun beurt weer andere onevenwichten en problemen veroorzaken, dachten we dat het nuttig zou zijn een faktuele, externe beschrijving te geven van het werkloosheidsverschijnsel, dat door zijn veelvormige oorzaken en gevolgen precies een sleutelement is in gans dit gebeuren.

-
1. . P. SCHOLLIERS, *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het interbellum*, Brussel, VUB, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, 1985; R.L. HOGG, *Structural rigidities and policy inertia in inter-war Belgium*, Brussel, Kon. Akademie, 1986 (verhandelingen Klasse der Letteren, nr. 118); I. CASSIERS, *Croissance, crise et régulation en économie ouverte: la Belgique entre les deux guerres*, Bruxelles, De Boeck, 1989.

Ondanks het cruciaal belang van die faktor, werd er vreemd genoeg zeer weinig aandacht aan verleend. Meestal valt de belangstellende onderzoeker steeds terug op enkele zeer algemene cijferreeksen die in de verschillende handboeken terugkomen. Inzake waarde en betekenis van die cijfers tast men dan vaak in het duister; voor een meer gedetailleerde kijk op het werkloosheidsprobleem (vnl. per maand of semester, per sociologische groep, per streek, per sektor) is men dan steeds weer verplicht beroep te doen op het oorspronkelijke bronnenmateriaal, wat niet alleen tijdrovend, maar soms ook moeilijk en gevaarlijk kan zijn, indien men niet eerst overgaat tot de noodzakelijke maar complexe historisch-kritische benadering van dat materiaal. Dat men zich niet misvatte over de bedoeling en de functie van onderstaand artikel! In contrast met de nogal ongewone lengte van onze studie, is het opzet eerder van bescheiden omvang. In de eerste plaats willen we nagaan welke de waarde is van de bronnen die ons inlichten over de omvang en de interne artikulaties van de werkloosheid. Gewapend met een beter inzicht in de lakunes en mogelijkheden van het basismateriaal, zullen we trachten na te gaan welk beeld de bestaande statistieken ons te zien geven van de werkloosheid, zowel algemeen, als naar onderverdelingen, per geografisch, sectorieel of sociologisch bestanddeel. We trachten dus een beschrijving te geven van de fysionomie van de werkloosheid in België tijdens de jaren 1930, zoals die uit de statistieken naar voren komt.

Wat zal men in deze studie dus niet vinden? Eerst en vooral gaan we niet nader in op de globale maatschappelijke betekenis van de werkloosheid. We bespreken wel de omvang, het verloop en de interne artikulaties van het fenomeen, maar zullen andere — cruciale — aspecten terzijde laten: impact op de bevolking en de georganiseerde groepen, de diverse beleidsaspecten, het institutioneel kader en de machtsverhoudingen, e.d.m. De bladzijden die volgen maakten overigens deel uit van een breder onderzoek waarin die aspecten wel bestudeerd werden en waarvan de essentie elders gepubliceerd wordt (2). In de tweede plaats zal men in dit

2. G. VANTHEMSCHE, *De werkloosheid in België 1929-1940*, Berchem, EPO, 1989 (oorspr. doktoraatsverhandeling VUB, 1987).

artikel geen nieuwe en omvattende analyse, laat staan interpretatie van het globale crisisgebeuren vinden. Zoals gezegd staat het onderzoek nog niet ver genoeg om zulke ambitieuze benaderingen te ontwikkelen. De interne dynamiek van de crisis moeten we in dit bestek dus onbesproken laten. Hoe evolueerde de winstvorming (loon- en andere produktiekosten, krachtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal)? Hoe evolueerden de realisatiemogelijkheden (afzetmarkten, zowel binnenlands als buitenlands)? Hoe evolueerde het productieapparaat in zijn geheel (sektoriële verhoudingen, produktietypes, technologisch instrumentarium)? Welke waren de begeleidende monetair-financiële en institutionele factoren? Om de interne dynamiek van de crisis te begrijpen, is het nodig klaar te zien in het complex samenspel van al die elementen, met elkaar verbonden in een netwerk van hiërarchische kausaliteiten. Het weglaten of verwaarlozen van één van die aspecten — a fortiori de arbitraire privilegiering van één onder hen — dreigt het evenwicht, dus de totale pertinentie van zo'n moeilijke benadering op de helling te zetten. Eerder dan illusoire "antwoorden" te zoeken, zullen we hooguit enkele beperkte hypothesen kunnen formuleren over de modaliteiten van de crisis, op basis van de vaststellingen zoals die uit het cijfermatig materiaal naar voren komen. De lakunes van het oorspronkelijk statistisch materiaal frustreert overigens regelmatig de interpretatiedrang en heel wat bijkomend monografisch studiewerk (bv. over de sektoriële evoluties en structuren, over de technologie, de afzetmarkten, enz.) is vereist vooraleer men tot een waar begrip en niet meer een loutere beschrijving van de werkloosheid in haar algemene en specifieke gedaante wil komen.

Ten derde opteerden we bewust voor een weergave van het kwantitatief materiaal over de werkloosheid "op het eerste niveau". Het zal immers blijken dat het statistisch materiaal, zoals we dat uit de bronnen kunnen putten, geen volledig beeld van de werkloosheid geven. Met andere woorden: er zouden diverse pogingen kunnen ondernomen worden om de beschikbare gegevens te "verbeteren" of "aan te vullen" met behulp van gesofistikeerde kwantitatieve methoden. We zagen opzettelijk af van iedere poging tot dergelijke "rekonstruktie", hoe bezwarend dit ook zou kunnen zijn voor de bruikbaarheid van deze studie op langere termijn. De

aanzet tot het produceren van verbeterde, vervolledigde werkloosheidscijfers werd, na het beëindigen van de oorspronkelijke versie van onze studie, trouwens reeds ondernomen door een KUL-ploeg o.l.v. Prof. H. Van der Wee, i.h.b. door Martine Goossens, Stef Peeters en Guido Pepermans (3). Het was niet alleen zinloos deze skillvolle demarches in het kader van deze tekst te willen herhalen; de publikatie, de evaluatie en de analyse van het oorspronkelijke basismateriaal waarop deze latere rekonstruktiepogingen steunen, leek ons op zich tevens een gegronde opdracht, enerzijds om het basismateriaal van die pogingen aan een gedetailleerd kritisch onderzoek te onderwerpen, anderzijds omdat, na de behandeling van een algemeen niveau, de rekonstruktiemethode bij de konfrontatie met meer gedetailleerde aspecten zo tijdrovend en/of aleatoir wordt, dat het beroep op de oorspronkelijke, "onvolledige" gegevens toch weer aangewezen is. Vandaar onze keuze om, onmiddellijk en op korte termijn, te zorgen voor een "eenvoudige" weergave van het beschikbare cijfermateriaal, zelfs als dit informatieaanbod na verloop van tijd zal kunnen vervangen worden door verbeterde en vooral fiabeler gegevens.

Onze tekst zal dus als volgt opgedeeld zijn: eerst schetsen we een globaal beeld van het crisisverloop, zonder — we herhalen het — aanspraak te maken op enige originaliteit. We geven enkel de grote, externe trekken van het gebeuren aan, de achtergrond waarop de werkloosheidscijfers geprojecteerd kunnen worden. Vervolgens bespreken we het werkloosheidsbeeld zoals dat naar voor komt uit de twee hoofdbronnen waarover we beschikken. Binnen ieder bronnenpakket bespreken we achtereenvolgens het algemeen beeld, de sektoriële, geografische en sociologische componenten van de werkloosheid, na uiteraard eerst de waarde van de gebruikte bronnen te hebben nagezien.

-
3. M. GOOSSENS, "De Belgische arbeidsmarkt tijdens het interbellum", *Tijdschrift voor Economie en Management*, 1988, nr. 2, p. 109-125; M. GOOSSENS, ST. PEETERS en G. PEPERMANS, "Interwar unemployment in Belgium", B. EICHENGREEN & T.J. HATTON, eds., *Interwar unemployment in international perspective*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1988, p. 289-324 (NATO ASI series, series D, vol. 43); M. GOOSSENS, *Rekonstruktie van werkgelegenheids-cijfers voor het interbellum. Methodologie en resultaten*, KUL - CES, Discussion Paper n° 87.01, Workshop on quantitative economic history, 1987, 16 + 7 p..

1. EEN GLOBAAL BEELD VAN HET KRISIS- VERLOOP IN DE JAREN 1930

De index van de industriële produktie, opgesteld door de Leuvense universiteit (4), licht ons in over de algemene evolutie van de economische conjunctuur.

[Zie Tabel 1 achteraan]

Duidelijke tekenen van de economische crisis werden in België voelbaar in de loop van de zomer van 1930. Na een zeker palier tot de eerste helft van 1931, zakte de industriële produktie verder weg vanaf het einde van dat jaar om in de volgende 2 à 3 jaar op eenzelfde laag niveau te blijven evolueren. In 1932 - 1933 - 1934 - begin 1935 bevond de Belgische economie zich op de bodem van de depressie. De relatieve verbetering van het klimaat van de wereld economie die zich ca. 1933 voordeed, komt weinig tot uiting in die algemene indexcijfers voor België. Ze tonen wel een merkelijke verbetering in de tweede helft van 1935. Dit economisch herstel nam zelfs aanzienlijke proporties aan in de loop van 1936 en 1937, maar was slechts van tijdelijke aard. Het jaar 1938 toonde aan dat eventuele illusies over een definitieve sanering van de economische toestand ijdele hoop waren: België werd opnieuw meegesleurd in een internationale recessie die zich

-
4. Oorspronkelijk in *Bulletin de l'Institut des Sciences (vanaf 1937: de Recherches) Economiques de Louvain (BISE-BIRE)*, 1931-1939, overgenomen in *Statistiques économiques belges 1929-1940*, Bxl., Nationale Bank, s.d., p. 276-279. Deze index is de enige waarover we voor die periode, met zulke details, beschikken. Zo'n index werd voor het eerst opgesteld in 1931 (methodologie F. CRACCO, "Un indice de la production industrielle en Belgique", *BISE*, aug. 1931, II, nr. 4, p.376-412 en nov. 1931, III, nr.1, p.3-26.) en stond a.h.w. dus nog in zijn kinderschoenen. Hij lijkt wel de zware traditionele sectoren te privilegiëren en de statistisch moeilijker vatbare sectoren, afgestemd op de binnenlandse markt en de verbruiksgoederen, te onderschatten.

De andere beschikbare indices van de industriële produktie zij slechts jaarlijks (zie CL. CARBONNELLE, "Recherches sur l'évolution de la production en Belgique de 1900 à 1957", *Cahiers Economiques de Bruxelles*, april 1959, p. 353-377 en CHR. VANDERMOTTEN, "Tendances longues de l'évolution de la production, de l'emploi et de la productivité industriels en Belgique: 1840-1978", *Idem*, 1980, p.261-301).

op wereldschaal vanaf de tweede helft van 1937 deed gevoelen. Vóór de Tweede Wereldoorlog was België dus nog niet uit de greep van de crisis geraakt. Het had enkel gedurende een tweetal jaar (1935 - 1937) een tijdelijke en relatieve verzachting van de crisis gekend.

Die ruw geschetste conjuncturele beweging wordt duidelijker als men enkele van haar concrete modaliteiten analyseert. Net zoals Frankrijk werd ook België iets later door de crisis getroffen dan de andere landen: het profiteerde nog een tijdlang van de uitzonderlijke economische opbloei van 1927 - 1929. De devaluatie van 1926 had onze munt ondergewaardeerd: dat was een buitengewone stimulans voor de export. De ineenstorting van de wereldhandel was echter één der hoofdkenmerken van de crisis der jaren 1930 en hieraan kon België niet lang weerstaan. De Belgische economische bloei was immers vnl. gebaseerd op de uitvoer van ruwe of half-afgewerkte, traditionele produkten van de metaal-, glas- en textielnijverheid (5). Deze sectoren vormden samen met de steenkoolmijnen de ruggegraat van de Belgische economie. De inkrimping van de uitvoermogelijkheden kwam dan ook zeer hard aan.

[Zie Tabel 2 achteraan] (6)

Men ziet hoe in de eerste jaren, tot 1931, de daling van de uitvoerwaarde nog gelijke tred hield met die van de groothandelsprijzen; nadien had de Belgische uitvoer met belangrijke reële dalingen te kampen. Het is niet toevallig dat België het extra hard te verduren kreeg vanaf einde 1931. Toen had Groot-Brittannië zijn munt van de goudstandaard afgehaakt; het pond werd een vlottende munt (7). Tal van andere landen gingen dezelfde weg op. De Amerikaanse munt werd van het goud afgekoppeld in 1933. Ook Duitsland isoleerde zich van de open internationale economie en sloot zich op in een autarkisch Centraal-Europees blok. De Franse munt bleef vastgekoppeld aan het goud, maar de handelsre-

5. Meer details in I. CASSIERS, *Croissance...*, p. 23 e.v.

6. *Statistiques économiques belges 1929-1940*, p.240 en 358-359. Ook in F. BAUDHUIN, *Histoire économique de la Belgique 1914-1939*, Bxl. 1946, dl. 1, p. 281-282.

7. Cf. bv. B. HENAU, "De Belgisch-Britse handelsbetrekkingen 1919-1939", *BTNG*, 1985, nrs. 3-4, p.271-305.

laties tussen België en Frankrijk verliepen ook niet altijd van een leien dakje (8). Gedurende die periode bleef België, met enkele andere Europese landen, de traditionele wapens gebruiken om de afzetmarkten te behouden: onaantastbare muntpariteit en interne kostendeflatie. Vermits de overheid niet wou raken aan de (nu nochtans *overgewaardeerde*) nationale muntpariteit, moest de industrie haar concurrentiepositie op de buitenlandse markten immers veilig stellen door de diverse binnenlandse kosten, w.o. de lonen, te drukken. Iedere pijnlijke stap in die richting werd echter snel ongedaan gemaakt door de muntfluctuaties en protektionistische maatregelen van de belangrijkste concurrenten in het buitenland. De interne deflatie kon slechts succesvol zijn als ze snel en algemeen op alle onderdelen van het economisch leven werd toegepast; de Belgische staatshuishouding had echter af te rekenen met bepaalde onwrikbare elementen, zoals rentelast of huishuren, die zich onvoldoende of totaal niet aanpasten aan de dalende trend (9). Daardoor geraakte de Belgische economie grondig ontwricht. In de jaren 1932 - 1935 voerde ze een uitputtende strijd waaraan ze geleidelijk ten onder ging. Dit verklaart waarom de lichte conjuncturele verbetering van de wereldeconomie van 1933 in België praktisch niet gevoeld werd. Pas in 1935 werd het roer omgegooid. De deflatoire crisis woedde zo hevig dat ook de bankwereld aangetast werd. Door de belangrijke participaties die ze in de nijverheid hadden, vingen de banken stilaan ook de moeilijkheden in die sektor op. Begin 1935 werd de ineensstorting van de hele financiële structuur vermeden door een belangrijke muntontwaarding. Die devaluatie van de Belgische frank in maart 1935, herstelde de belangrijkste dispariteiten met het buitenland en zorgde ervoor dat België weer kon vasthaken aan de rest van de wereldeconomie. Deze technisch goed geleide ingreep had onmid-

8. M. SUTENS, *Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis 1830*, Bxl., 1955, nrs. 3-4, p.266-271 en 250.

9. Zie bv. de behandeling van dit probleem door H. VAN DER VALK, *Economische politiek in België in de depressie*, Haarlem, 1935, p.81 e.v. De huishu-
ren maakten in de crisisjaren - ondanks de algemene daling der prijzen -
zelfs een stijging mee: de huren die voordien wettelijk geregeld waren,
werden nu geleidelijk vrijgelaten. Zie P. SCHOLLIERS, *Loonindexering*..., p.81-
82.

dellijk positieve effecten op de industriële productie en de uitvoer, zoals we konden afleiden uit voorgaande tabellen. De wereld-recessie van 1937 - 1938, bemoeilijkt door de internationale spanningen, bracht de nationale economie echter bijna weer op het peil van de slechtste jaren.

Enkele algemene indicatoren betreffende de toestand van het bedrijfswezen (10) bevestigen dit sombere beeld.

[Zie Tabel 2A achteraan]

Ondanks hun spektakulair karakter, zeggen beide eerste kolommen weinig over de reële impact van de crisis. Ze zeggen immers niets over de omvang of het type van bedrijven die betrokken waren bij de faillietverklaring of die hun boekjaar met verlies afsloten (11). Opvallend is echter wel de derde kolom. Ze toont de diepe crisis waarin de investeringsactiviteit terecht was gekomen. De lichte herneming die we ook hier kunnen vaststellen voor de jaren 1936 - 1937, slaagde er evenwel niet in het niveau van het einde der jaren 20 te evenaren. We kunnen ook trachten dit algemene beeld toe te spitsen naar de verschillende bedrijfstakken. Opnieuw moeten we een beroep doen op de indexcijfers die opgesteld werden door de Leuvense universiteit.

[Zie Tabel 3 achteraan (12)]

-
10. *Statistiques économiques belges 1929-1940*, resp. p. 214 (vanaf 1935: juistere tellingswijze, cf. *op.cit.*, p. 213); p.164-186; p. 82. Zie ook K. VERAGHTEERT, "Het economische leven in België 1918-1940", *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1979, dl. 14, p.82.
 11. De statistieken betreffende de bedrijfsresultaten (winst/verlies) kunnen echter ook toegespitst worden per bedrijfssector en bedrijfsgrootte. Dit omvangrijke cijferwerk konden we hier niet inlassen. Cf. *Statistiques... op. cit.*, p.168-186.
 12. *Statistiques...op. cit.*, p.227-279. De jaarlijkse overzichten van de Belgische economische conjunctuur in *BISE-BIRE* geven nog voor enkele andere activiteiten een jaarlijkse index van de productie: tabak, voeding, lucifers en papier. Chemie wordt enkel vertegenwoordigd door "lucifers"! Buiten eventueel de indices voor voeding en papier (waarvan de representativiteit t.a.v. de hele sector niet al te duidelijk is) zou het dus niet veel zin hebben die cijfers op te nemen. Voor belangrijke takken als bouw, hout en meubel, huiden en leder, konden toen geen valabele reeksen worden opgesteld. De jaarcijfers in *Statistiques...* en *BISE* voor geciteerde takken komen overigens ook niet steeds overeen, hoewel ze van hetzelfde studiecentrum afkomstig waren. De jaarindex verschilde van het gemiddelde van de maandindices

De terugval was voor al die grote sectoren zeer belangrijk. De cijfers van de steenkoolmijnen schijnen dit tegen te spreken, doch de stockvorming was daar zeer belangrijk en wijst op een diepe malaise (322.000 ton stocks eind december 1929; 2.485.000 einde 1930; 3.543.000 einde 1931). Een belangrijke overheidstussenkomst op handelspolitiek- en organisatorisch gebied was nodig om die sektor overeind te houden en kon vooral in de tweede helft der jaren 1930 de mijnsektor in belangrijke mate beschutten tegen de crisis. De regering trad op door belangrijke protektionistische maatregelen te treffen en de producenten in een verplicht kartel te organiseren rond de helft van het decennium (13). Voor de metallurgie uitte de crisis zich in scherpe reële afnamen van de produktie. Het uiteenvallen van het Internationaal Staalkartel, begin der jaren 1930, was een uiterst bezwarende faktor. Het hernemen van een "wilde" internationale konkurrentiestrijd was een zware slag voor de produktie- en uitvoermogelijkheden van de Belgische staalnijverheid. Het herstel van het kartel in 1933 zorgde voor een lichte verbetering, die intrad op het ogenblik dat de twee andere sectoren, textiel en glas, zich nog op een dieptepunt bevonden. Naar 1937 toe werd dit herstel zelfs fors doorgezet en dat jaar bereikte de metallurgie weeral het produktieniveau van 1930, jaar waarin de crisis echt uitbarstte. De internationale kartelovereenkomst schijnt hier, samen met de conjuncturele heropleving, inderdaad een positieve rol gespeeld te hebben, want een korte crisis van het kartel in 1938 valt samen met een belangrijke en tijdelijke daling van de produktieindex (14). De metaalkonstruktie, die erg op de export was gericht en vóór de crisis enorme suksessen had geboekt op de buitenlandse markten, was met enorme moeilijkheden gekonfronteerd, zo bv. de produktie van spoorwegmateriaal. De autochtone autokonstruktie werd van de kaart geveegd. Het aantal scheepswerven in aktiviteit viel van 30 in 1929 tot 12 in 1934: ze produceerden toen een sloopstonnage van resp.

(BISE, febr. 1936, p.317). Voor groeven citeerden we niet het jaargemiddelde van de maandelijks indexcijfers, maar de jaarindex.

13. A. COFFE, *Problèmes d'économie charbonnière*, Brugge, 1940, 306 p.; R. HOGG, *Structural...*, p.81 e.v.
14. F. BAUDEUIN, *Histoire économique...*, dl. 2, p.47; R. HOGG, *o.c.*, p. 39-48.

105.922 en 11.470 ton. Het aantal hoogovens in activiteit viel van 58 eind 1929 tot 32 eind 1933.

De crisis tastte dus zeer zwaar de traditionele (uitvoer)-sectoren van de Belgische economie aan. De hevigheid van die crisis en de gevoerde drastische inkrimpingspolitiek, had ook een zware impact op andere bedrijfstakken. De sectoren die produceerden voor de binnenlandse markt, die verbruiksgoederen voortbrachten of die hun voorspoed putten uit de welvaart van de grote basissectoren (voeding, kleding, huiden en leder, bouw, transport) ondervonden — op de duur — ook enorme problemen t.g.v. de afname van de totale koopkracht en van de algemene activiteit (15). Jammer genoeg beschikken we hier niet steeds over algemene cijferreeksen zoals voor de algemene grote basissectoren (zie hoger). We beperken ons daarom tot enkele indicatoren die de toestand van transport en bouw aanraken. In 1930 gingen 11.611.000 metrieke ton goederen de Antwerpse haven uit, in 1932 slechts 8.058.000. Voor de Gentse haven waren die cijfers 1.594.000 in 1930 en 788.000 in 1933 (16). De totale bouwproductie van 5,9 miljard frank in 1929 evolueerde naar een minimum van 3,9 miljard in 1934 (in konstante prijzen van 1934 - 1938), om zich naderhand te herstellen (tot 5,2 miljard F. in 1938), maar zou het niveau van 1929 niet meer bereiken (17).

De Nederlandse econoom Van der Valk maakte een analyse van de Belgische economie, vertrekkende van een grove opdeling in een sektor van de productie van produktiemiddelen en een sektor van productie van verbruiksgoederen. Hij kwam tot de vaststelling dat een parallelle daling van beide sectoren tot 1932, vanaf dat jaar plaats ruimde voor een nieuwe evolutie, waarbij de eerste sektor zich relatief herstelde (we zagen b.v. de gunstige invloed van het herstel van het Internationaal Staalkartel op de prestatie van deze tak in het binnenland) terwijl de productie van

15. Dit is ook de interpretatie van I. CASSIERS, *Croissance...*, p. 155 e.v.

16. *Statistiques...*, p.338 en 343 (zeevaart).

17. E. BUYST, *Huizenbouw en economische ontwikkeling. Rekonstruktie en analyse van de bruto binnenlandse kapitaalvorming in woongebouwen in België tussen 1890 en 1961*, KUL, Onuitgegeven doktoraatsverhandeling, 1988, p.396.

de verbruiksgoederen verder bleef dalen (18). Die tegengestelde beweging is verantwoordelijk voor de stagnatie van de algemene index die we uit de eerste tabel konden afleiden. Geen enkele sektor bleef dus op noemenswaardige wijze gespaard van de crisis; een laatste belangrijke opmerking is bovendien dat in de marges van de bestaande bedrijfstakken geen dynamische nieuwe activiteiten het licht zagen. De industriële structuur werd niet op grondige wijze vernieuwd en bleef nogal traditioneel. Dit maakt terecht het kernpunt uit van de analyse die R. Hogg onlangs maakte van de tussenoorlogse Belgische economische structuur (19). Ook in die richting bestond dus geen uitweg voor de afnemende tewerkstelling. Dit blijkt uit de cijfers van de tewerkstelling in nijverheid en handel, opgetekend in de Economische en sociale tellingen van 1930 en 1937.

[Zie Tabel 4 achteraan (20)]

Tussen die twee tellingen had de Belgische nijverheid niet minder dan 77.000 arbeidsplaatsen verloren (6,6 van het totaal aantal in 1930). Het valt op dat de drie grote traditionele basissectoren (mijnen, metaal, textiel) er in 1937 op het gebied van tewerkstelling veel slechter aan toe waren dan in 1930, zowel in absolute als in procentuele getallen. Groeven, keramiek, glas en chemie verloren ook belangrijke percentages van hun arbeidsplaatsen, hoewel ze door hun geringere omvang, minder zwaar doorwogen in het totale verlies dan de drie grote sectoren. De sectoren waar in 1937 méér tewerkstelling bestond dan in 1930 (voeding, kleding, papier, boek, kunst en precisie — praktisch stabilisatie in de bouwsector) (21) brachten in de totaliteit, kwantitatief gezien,

-
18. H. VAN DER VALK, *Economische politiek... op. cit.*, p.3. Die analyse wordt verfijnd in I. CASSIERS, *o.c.*, p.84 e.v., p. 185 e.v.
 19. R. HOGG, *Structural rigidities...*, passim.
 20. *Economische en Sociale Telling van 27 februari 1937. 2e Boekdeel*, p.110. Bij transport moeten nog zekere categorieën bijgeteld worden, i.h.b. 24.858 sjouwers in 1937 + 6.296 tewerkgestelden in bedrijven niet in activiteit en 1.098 tewerkgestelden in industrieën geëxploiteerd in het buitenland maar met zetel in België (cijfers niet opgenomen omwille van de vergelijkbaarheid met 1930).
 21. Noteer ook de stijging van het aantal arbeidsplaatsen in de handelssector.

slechts weinig arbeidsplaatsen méér, zodat de globale afbraak van de tewerkstelling weinig werd geattenuëerd. Men moet ook niet vergeten dat de telling van 1937 zich situeerde in een periode van relatieve conjuncturele opgang. Het is mogelijk dat het beeld van de sectoren die aan tewerkstelling wonnen (en vnl. op de binnenlandse markt waren afgestemd) ietwat geflatteerd wordt door een tijdelijke inhaalbeweging van de binnenlandse vraag naar verbruiksgoederen die jarenlang door een pijnlijke deflatiepolitiek was ingekrompen. In het Belgische industriële landschap zag men geen dynamische, nieuwe sectoren ontstaan met een veranderd produktaanbod (duurzame konsumptiegoederen, chemie...). Wel merkt men dat de bestaande sectoren aan grote interne mutaties onderhevig waren. De produktieniveau's van 1937 werden verwezenlijkt met aanzienlijk minder personeel dan enkele jaren eerder. Technologische vernieuwingen kunnen hier arbeidsbesparende effecten gehad hebben (22). Het structureel overschot aan arbeidskrachten werd echter nog niet opgeslorpt door de nieuwe activiteitsgebieden die pas na de Tweede Wereldoorlog doorgang vonden (bv. investeringen van buitenlands kapitaal). Op welke wijze kan de werkloosheid in dit algemene kader worden ingepast?

2. DE NATIONALE TELLINGEN VAN 31 DECEMBER 1930 EN 27 FEBRUARI 1937: twee momentopnamen van de totale werkloosheid

2.1 INLEIDING

Twee types van bronnen kunnen ons helpen bij het beantwoorden van die vraag. Door hun grote verschillen is het nodig ze apart te

22. Zie bv. de geciteerde productie-indices van metaal en textiel, die in 1937 het niveau van 1930 opnieuw bereikten, maar met merkkelijk minder tewerkgestelde arbeiders. Zie bv. ook de cijfers over de belangrijke produktiviteitswinsten in de jaren 1930 voor steenkool en metaal in *Statistiques écon. belges 1929-1940*, p.282-283 en 290-291. Die analyse werd reeds gemaakt in P. SCHOLLIER, *Loonindexering...*, p. 60; bevestigd in I. CASSIERS, *Croissance...*, p.161, zie de merkkelijke produktiviteitsstijgingen door haar genoteerd in de basissectoren vanaf de jaren 1933-1934, op p.227: 100 = 1929, 85 in 1932, 108 in 1934, 128 in 1937.

behandelen; ze geven beide een andere kijk op de realiteit. De dynamiek van een fenomeen is natuurlijk de centrale vraag in de historische analyse: de bron die het *verloop* van de werkloosheid het dichtst mogelijk benadert lijkt men dus te moeten privilegiëren. Jammer genoeg zijn statistieken in de meeste gevallen de neerslag van een institutionele toestand en zijn ze niet op maat van de onderzoeker gesneden. Dat is ook hier het geval. De statistische reeks die de evolutie van de werkloosheid op de voet volgt is gepubliceerd door de instelling "werkloosheidsverzekering". Die institutionele regeling in het vooroorlogse België had nu echter als fundamenteel kenmerk dat ze een "onafgewerkt" bouwwerk was. Om historische redenen, waarop we hier niet kunnen ingaan, was de werkloosheidsverzekering in het tussenoerlogse België een *fakultatief* systeem. De arbeidende bevolking was niet verplicht zich te verzekeren tegen het werkgebrek. Wie dat wilde, kon zich aansluiten bij een verzekeringskas tegen onvrijwillige werkloosheid, een dienst die praktisch uitsluitend was aangeboden door arbeidersvakbonden. Dit beïnvloedt uiteraard onze perceptie van de werkloosheid. Als we beroep doen op de statistieken van de werkloosheidsverzekering, die maandelijks werden gepubliceerd en dus precies zeer nauw aansluiten bij het evolutief aspect van het werkgebrek, vinden we enkel een spoor van het werkverlies bij de werknemers (arbeiders en bedienden) die zich effectief verzekerd hadden tegen werkloosheid. De eventuele werkloosheid bij degenen die dat niet hadden gedaan, komt in die verzekeringscijfers dus helemaal niet tot uiting. Het aantal niet-verzekerde werkers was jammer genoeg niet gering. In 1930 telde België 1.850.000 arbeiders en bedienden, tewerkgesteld in handel en nijverheid; slechts een 640.000 daarvan was toen verzekerd tegen werkloosheid. Dit aantal fluktueerde weliswaar met de jaren — op dat fenomeen komen we later uitgebreid terug — om bv. te klimmen tot een maximum van circa 1 miljoen midden 1933. Dit neemt niet weg dat we dus volledig in het duister tasten over de cijfers van de reële, totale werkloosheid als we enkel de maandelijksse verzekeringsstatistieken nagaan.

Gelukkig bestaat er, zoals gezegd, een tweede type bron die dit euvel ietwat kan verhelpen. Op 31 december 1930 en 27 februari 1937 werden grootscheepse, nationale economische en sociale

tellingen gehouden, die ons inlichten over de *totale* werkloosheid bij de Belgische arbeidende bevolking. Zij zijn echter per definitie momentopnamen, twee statische benaderingen van het werkloosheidsfenomeen, die het evolutief aspekt uiteraard onbelicht laten. Vermits we het verloop van de werkloosheid willen privilegeïeren, gaan we als volgt tewerk. We analyseren eerst de resultaten van de twee tellingen, die we steeds vergelijken met de cijfers van de verzekeringsstatistieken van diezelfde ogenblikken. Zo konfronteren we het beeld van de reële, totale werkloosheid en het beeld van de partiële, verzekerde werkloosheid en kunnen we vaststellen of en in welke mate dit laatste vervormd is. Zo zijn we dan beter gewapend om, in een tweede fase, de verzekeringsstatistieken op gedetailleerde wijze te bekijken en naar waarde te schatten (zonder dat we, zoals uitgelegd in de inleiding, hier tot eigenlijke correcties zullen overgaan. Wel zullen we verwijzen naar de eerste resultaten van de correctiearbeid geleverd door de Leuvense groep historici). De interne artikulaties van de globale werkloosheid (sektorieel, geografisch, sociologisch) zullen we in de tellingsanalyse niet echt inhoudelijk bespreken, maar eerder vanuit de vraagstelling van de vervormingsgraad van de maandelijksse verzekeringsstatistieken, die ondanks alles hoofdinformatie blijft.

In welke mate werden de niet-verzekerde arbeiders getroffen door de werkloosheid? Vóór midden 1934 hadden de toenmalige politici en sociale protagonisten daarover niet de minste aanwijzing. Men kon gissen: de arbeiders die zich niet verzekerd hadden, konden precies een grotere werkzekerheid hebben. Voor hen zou de verzekering tegen werkloosheid dus relatief overbodig zijn geweest; ze zouden ook een minimale werkloosheidsgraad gekend hebben. Volgens die versie zouden de fakultatieve verzekeringsstatistieken dus nogal betrouwbaar zijn en zouden ze de reële werkloosheid niet teveel onderschatten. Anderzijds bestonden er verschillende opwerpingen tegen deze enigszins simplistische interpretatie. De verzekerde — dus gesyndikeerde — arbeiders konden precies de meest ontwikkelde, geschoolde en strijdvaardige arbeiders zijn, kortom de "elite" van de arbeidersklasse, die precies omwille van hun relatieve machtspositie en onmisbare inbreng in het produktieproces, moeilijker door de patroons op straat werden gezet. De amorfe en weinig gekwalificeerde arbeiders, die veel

minder gesyndikeerd en verzekerd waren, zouden volgens die versie dus precies méér door werkloosheid zijn getroffen. Factoren als algemeen syndikaal bewustzijn, sociale structurering van de arbeidende bevolking (veel of weinig gehuwde mannelijke werkrachten, of vrouwen, jongeren), organisatie van het productieproces (graad van concentratie der arbeiders, aantal huisarbeiders, enz.) enz., speelden dus mee in de bepaling van de verzekeringsgraad binnen een bepaalde industrietak, die dus niet alleen door een al dan niet grote werk(on)zekerheid werd bepaald. Het zou dus zeer gewaagd zijn te zeggen dat onder de niet-verzekerden *per definitie* weinig werklozen waren, omdat diegene die door werkloosheid konden getroffen worden, zgz. grotendeels toch reeds verzekerd waren (23).

Naargelang van de politieke doelstelling die nagestreefd werd, gingen de schattingen van het "reële" aantal werklozen dus de hoogte of de laagte in. De linkerzijde — i.h.b. de Kommunistische Partij — verdubbelde gewoonweg de officiële statistieken om het "ware" aantal verzekerde én niet-verzekerde werklozen te bekomen. Bewindvoerders en patronaat reduceerden de inbreng van de niet-verzekerden daarentegen tot zeer geringe percentages (24). Om toch iets beter de sociale situatie van de Belgische bevolking in haar geheel te kennen, organiseerde de overheid af en toe een enquête over de werkloosheid onder de niet-verzekerde arbeiders.

23. Voor die discussie zie: "Les statistiques du chômage en Belgique", *Bulletin d'Information et de Documentation de la Banque Nationale de Belgique (Bull. BNB)*, 25.V.1936, p.553 e.v.; R. SCHEPERS, "Le chômage en 1930", *BISE*, maart 1931, p.99; A. JULIN, "Le chômage en Belgique en 1931", *BISE*, febr. 1932, p. 85-86; U.L.B., Bibl. Inst. de Sociologie, Maandelijkse rapporten van de korrespondent van het Internationaal Arbeidsbureau - Genève (IAB) in België Gottschalk aan IAB, 7e rapport 1930, 31.VII. 1930, p.1; H. FUSS, *L'organisation....op.cit.*, p.157.

24. Zie bv. *Le Drapeau Rouge*, 3.I.1931, p. 1-2 en J. Jacquemotte (leider K.P.) in *Parlementaire dokumenten Kamer van Volksvertegenwoordigers (PDK)*, 1930-1931, nr. 91 van 12.II.1931, p.5, L. Delsinne in *Le Peuple*, 13.VII.1934, p.1-4; minister Heyman (Nijv. & Arb.) in *Parlementaire Handelingen Senaat (PHS)*, 1931-1932, 24.XI.1931, p. 57 en *Parl. Handelingen Kamer (PHK)*, 18.XI.1931, p. 38 (analyse tegengesproken door de kristelijke vakbond ACV, waarmee de minister nochtans "verwant" was: CSC, nov.-dec. 1931, p. 322), patronale analyse in *Usine Belge*, 27.X.1934, p. 1705.

Eind 1931 en in 1932 deden de ministers van Nijverheid & Arbeid en van Binnenlandse zaken hiervoor een beroep op de gemeenten, die verondersteld waren goed de toestand van de bevolking te kennen (25). In 1933 besliste de regeringsraad een nieuwe enquête op touw te zetten. De arrondissementsskmissarissen moesten de regering inlichten over de "staat van ellende" in hun omschrijving, i.h.b. bij de niet-verzekerde arbeiders (26). Die enquêtes lichten ons echter praktisch niet in over de totale omvang van de werkloosheid bij de niet-verzekerde arbeiders. De resultaten zijn niet alleen zeer fragmentair tot ons gekomen (27); ook de oorsprong van de informatie is hiervoor verantwoordelijk. De gemeenten en de arrondissementsskmissarissen wendden zich immers vnl. tot de lokale Commissies voor Openbare Onderstand, die direkt in kontakt stonden met de bestaande ellende. De C.O.O.'s waren echter geen perfecte vangnetten. Vele niet-verzekerde werklozen glipten door de mazen of werden gewoonweg geweerd (bv. omdat de werkloze niet "behoefstig genoeg" was om door de C.O.O. te worden gesteund). Die enquêtes (of bijkomende onderzoeken in de C.O.O.-archieven) kunnen dus geen volledig beeld geven van de reële omvang van de werkloosheid. Dit neemt niet weg dat die enquêtes toen perfect een *politieke* rol speelden: ze stelden de overheid in staat de omvang van de niet-verzekerde werkloosheid te minimaliseren (28).

Pas in juni 1934 kwam men eindelijk meer te weten over de totale omvang van de niet-verzekerde werkloosheid. Toen publiceerde het officiële *Arbeidsblad* de eerste, samengevatte resultaten van de nationale Beroepstelling gehouden op 31 december

-
25. Rijksarchief Beveren-Waas (RABW), Prov. Bestuur Oost-Vlaanderen (O.VI.) 8e afd., nr.620: cirkulaire omzendbrief Heyman, 29.X.1931 en 30.I.1932; brief dep. Binnen. Zaken, 5.VIII.1932.
 26. Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), Papieren de Broqueville (PdBr), nr. 674, P.V. nr. 18 van de kabinetsraad van 22.II.1933; *Bulletin du Ministère de l'Intérieur*, 1933, p.229-230.
 27. RABW, Prov. Best. O.VI., 8e afdeling, nr. 620; ARA, Min. Binn. Zaken (nieuw fonds), voorl. nrs. 7-12.
 28. ARA, Papieren Jaspar (PJ), nr. 81. "Enquête sur la misère. Conclusions", mei 1933, p.6. We bespreken die problemen uitgebreider in ons boek *De werkloosheid*, op.cit..

1930 (29). Met vier jaar vertraging kende men dan het totaal aantal werklozen op die bepaalde dag, met een opdeling per beroepstak, provincie, geslacht en type van werkloosheid (gedeeltelijk of volledig). Het ging dus om een reeds verouderde, statische momentopname, die niet automatisch toe te passen was op de actuele, snel evoluerende toestand. Bovendien was dat gepubliceerde materiaal te weinig gedetailleerd om als volwaardig beleids- en analyse-instrument te worden gebruikt (nauwelijks een paar tabellen werden publiek gemaakt). In de loop van de jaren dertig is men verder slechts éénmaal opnieuw informatie gaan verzamelen over de stand van de totale werkloosheid. Dit gebeurde in het kader van de uitgebreide Economische en Sociale Telling, gehouden op 27 februari 1937 (30). Er werd een speciale "Telling van

-
29. *Revue du travail (RdT)*, juni 1934, p. 741 en 758-759. Gehouden in het kader van de Nijverheids- en Handelstelling. G. DE BRABANDER, *De regionaal-sektoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979). Een kritische studie van het bronnenmateriaal*, Leuven-Brussel, 1984, p.143-145 betwist de waarde van deze telling. Hij vergelijkt de cijfers van de arbeiders en bedienden in de nijverheid geleverd door de Beroepstelling enerzijds en door de Nijverheids- en Handelstelling anderzijds en komt tot de konklusie dat te grote verschillen bestaan tussen de beide geleverde cijfers (mits de nodige aanpassingen om de vergelijking tussen beide cijfers mogelijk te maken, i.h.b. door huisarbeiders en in het buitenland werkende arbeiders te voegen bij het aantal arbeiders opgegeven door de Nijv. telling) om die telling als bruikbaar te beschouwen. Die auteur houdt echter geen rekening met het feit dat de Beroepstelling ook de volledig werklozen in het totaal opnam, waarvan het aantal grosso modo overeenkomt met het "missende" aantal dat voortkwam uit de vergelijking van de twee cijfers. Het feit dat de Telling in haar geheel nooit werd gepubliceerd in extenso, is niet noodzakelijk te wijten aan haar slechte kwaliteit (cf. G. DE BRABANDER, *Regionale structuur en werkgelegenheid*, Brussel, 1983, p. 22); dit kan misschien verklaard worden door de strenge bezuinigingen die toen in alle departementen werden doorgevoerd en misschien leidden tot het uitstel van en tenslotte verzaken aan de (dure) publikatie van de resultaten in hun geheel. De gepubliceerde samenvatting verwijst overigens expliciet naar het voornemen over te gaan tot een gedetailleerde publikatie (*RdT*, juni 1934, p. 720); de ongepubliceerde gegevens waren zo goed als persklaar (nu bewaard in Archief Nationaal Instituut voor de Statistiek - NIS).
30. Het initiatief daartoe werd genomen door de Leuvense hoogleraar en econoom L.H. Dupriez, in het kader van de poging tot vernieuwing en aanpassing van de economische politiek, die plaatsvond na 1935-1936 en uiteraard éérs moest beschikken over een degelijk statistisch detailbeeld van de toestand. Cf. G. DE BRABANDER, *De regionaal-sektoriële verdeling... op.cit.*, p.145 e.v., die ze als zeer betrouwbaar beschouwt.

de Ongebezigen" uitgevoerd, die op uitzonderlijk gedetailleerde en betrouwbare wijze alle mogelijke aspecten van de werkloosheid belichtte. De volumineuze boekdelen van die speciale telling, die samen niet minder dan 995 pagina's besloegen, werden in hun totaliteit echter slechts na 1940 gepubliceerd (31). Daarvoor werden partiële resultaten, vnl. per provincie, druppelsgewijs bekendgemaakt. Deze gaven reeds belangrijke aanwijzingen betreffende de nieuwe stand van de reële werkloosheid (32), maar vóór het uitbreken van de oorlog bleven de bewindvoerders toch verstoken van een volwaardig analyse-instrument.

Samenvattend beschikken we dus slechts over twee momentopnamen van de totale werkloosheid, niet-verzekerden inkluis. Men moet echter opmerken dat ze het nadeel hebben te slaan op twee relatief gunstige periodes van de crisis, nl. het prille begin (31 december 1930, toen de recessie nauwelijks enkele maanden oud was) en de fase van de conjuncturele opgang (27 februari 1937, praktisch het hoogtepunt van de tijdelijke opbloei). Vervolgens stelt hun onderzoeksveld ook enig probleem. Voor de telling van 1930 weet men niet precies wat met "werkloze" bedoeld werd. Waren hier de "vrijwillig" werklozen bijvoorbeeld wel uitgesloten? Werd "volledige werkloosheid" al dan niet gedefinieerd door definitieve verbreking van het werkkontrakt? Hoe werden zieke en werkonbekwame arbeiders geteld? Het antwoord op deze en andere vragen moet in het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek nog gezocht worden (33). Voor de telling van 27 februari 1937 staan de zaken er heel wat duidelijker voor. Alleen werkbekwame arbeiders die hun werkkontrakt onvrijwillig hadden zien verbreken, werden geteld (dus geen zieken, werkonbekwamen, vrijwillig werklozen, enz.). Jammer genoeg hield de telling

-
31. 1 volume van 180 p. betreffende "Het Rijk"; voor iedere provincie 1 volume met gedetailleerde gegevens.
 32. Zie de analyses: "Le risque de chômage des ouvriers non assurés en Belgique", *Bull. BNB*, okt. 1938, p.307 e.v.; "Bij de speciale telling der werklozen (27.II.1937)", *Maandblad van de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid (M.NDAW)*, okt. 1938, p.383 e.v..
 33. Het K.B. van 12.XII. 1930 dat de telling organiseerde (*Belgisch Staatsblad (BS)*, 18.XII.1930, p.6761), verwijst naar de aparte instructies die, ondanks navraag in het archief van het N.I.S., niet terug te vinden zouden zijn.

zich echter slechts bezig met de *volledig* werklozen: de gedeeltelijke vielen buiten het onderzoeksterrein (34). Door dit opzet ging een belangrijk aspekt van de werkloosheid dus weeral de mist in.

2.2. GLOBALE BENADERING VAN DE RESULTATEN

Welke zijn de belangrijkste bevindingen van die twee tellingen? In welke mate zou men de maandelijkse verzekeringsstatistieken moeten "aanpassen" om een totaalbeeld van de werkloosheid te hebben? De gepubliceerde gegevens van de telling van 1930, te vinden in het *Arbeidsblad*, zijn zoals gezegd zeer summier en geven bijvoorbeeld geen opsplitsing per bedrijfstak tussen verzekerde en niet verzekerde werklozen; evenmin vermelden ze in de totaalcijfers de opsplitsing tussen gedeeltelijk en volledig werklozen. Ongepubliceerde cijfers, bewaard in het archief van het N.I.S., kunnen die lakunes gelukkig aanvullen.

[Zie Tabel 5 achteraan (35)]

De schatting van de reële werkloosheid door de linkse politieke stromingen (verdubbeling van de geregistreerde cijfers) benaderde de werkelijkheid in 1930 dus goed. Merken we op dat er binnen de groep van de gedeeltelijk werklozen relatief méér verzekerden dan niet verzekerden waren (op 100 gedeeltelijk werklozen: 56 verzekerden en 44 niet-verzekerden), terwijl de verhouding bij de volledig werklozen net andersom lag (44 verzekerden en 56 niet-verzekerden op 100 volledig werklozen). Wat betreft de volledige werkloosheid zijn de verzekeringsstatistieken dus iets minder representatief dan wat betreft de gedeeltelijke werkloosheid.

In 1937 was de toestand in belangrijke mate gewijzigd. Doordat in de tweede telling de gegevens over de gedeeltelijke werkloosheid ontbreken, kunnen we enkel de evolutie van de volledige werkloosheid reconstrueren. De verzekeringsstatistieken stelden ons

34. *Ekonomische en Sociale Telling van 27 februari 1937. Telling der ongebezigen. Het Rijk*, Brussel, s.d., p.9 en *Ekon. en Soc. Telling...Uiteenzetting der methoden...*, dl. 1, p.17-18 en 59. Noteren we dat de telkaart der ongebezigen ook vroeg naar het feit of de getelde ongebezigd was door staking of lock-out.

35. Zie nota bij tabel 5.

in 1930 slechts in staat (iets minder dan) de helft van de volledig werklozen te "zien"; in 1937 was die proportie reeds opgelopen tot ca. 2/3. Anders uitgedrukt: in 1937 moeten we de "zichtbare" werkloosheid slechts met 50% verhogen om de reële situatie te benaderen, terwijl we in 1930 de officiële verzekeringsstatistieken moesten *verdubbelen*. Nog anders uitgedrukt: de proportie van de niet-verzekerde werkloosheid in de totale volledige werkloosheid was op enkele jaren aanzienlijk afgenomen (van 56% tot 32%). Indien in 1937 de verzekerden binnen de groep van de gedeeltelijk werklozen, zoals in 1930, ook een groter aandeel in beslag namen dan in de groep van de volledig werklozen, dan moeten de percentages in de totale werkloosheid (V + G) in 1937 nog hoger gelegen hebben dan wat de percentages voor de volledige werkloosheid alleen opgeven.

De merkelijke verbetering van de representativiteit van de maandelijkse statistieken is te wijten aan de uitbreiding van het verzekeringsveld dat we straks meer in detail zullen bekijken. Door de enorme dreiging van het werkgebrek, die praktisch geen enkele sektor ongespaard liet, was de gesalarieerde bevolking massaal tot de werklozenkassen toegetroten. Het aantal verzekerden bedroeg in december 1930 693.045 (= 100), in februari 1937 909.816 (= 131). De toename van de representativiteit van de maandelijkse verzekeringsstatistieken van 1930 tot 1937 (resp. 44 en 68% van de volledig werklozen werden geregistreerd), hoeft echter niet per se op lineaire wijze te zijn gebeurd. Het is goed mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat op bepaalde ogenblikken tussen 1930 en 1937, de verzekeringsstatistieken méér dan 68% van de totale werklozen optekenden. In 1933 lag het aantal verzekerden 100.000 eenheden hoger dan in februari 1937: toen greep de regering in om tienduizenden arbeiders "onverzekerbaar" te verklaren. Tengevolge van die institutionele ingreep is het aandeel van de niet-verzekerden in het totaal aantal werklozen na 1933 - 1934 waarschijnlijk weer toegenomen. Vóór die nieuwe reglementaire bepalingen schijnen talrijke "slechte risico's" (reeds werkloze niet-verzekerde arbeiders of arbeiders met een zeer geringe werkstabiliteit) in de werkloosheidsverzekering en praktisch onmiddellijk in de statistieken van de effectieve geregistreerde werkloosheid te zijn terechtgekomen (o.a. door de aktie van de Commissies van Openbare Onder-

stand) (36). Daardoor hadden de officiële statistieken, op het hoogtepunt van de crisis, waarschijnlijk de neiging een vollediger beeld van de totale werkloosheid te geven dan na de regeringsingreep en dan in 1937. De globale cijfers over de verzekerde en reële werkloosheid leren ons verder nog dat de groep der verzekerde en de groep der niet-verzekerde arbeiders op verschillende wijze door de werkloosheid getroffen werden. De groep der 665.230 verzekerde arbeiders en bedienden (37) leverde in 1930 68.552 volledig werklozen (10,46%) en 131.107 gedeeltelijk werklozen (20,0%). De groep van de 1.194.770 niet-verzekerde arbeiders en bedienden (38) gaf echter "slechts" 86.022 volledig en 101.229 gedeeltelijk werklozen (resp. 7,19 en 8,47%). Dit betekent dat de verzekerden in totaal voor 30,47% door werkloosheid geplaagd werden, en de niet-verzekerden slechts voor 15,67%! Nog anders uitgedrukt: beide groepen leverden globaal gezien praktisch evenveel werklozen, maar de groep der niet verzekerden was praktisch tweemaal zo groot als die der verzekerden (39). Dit dubbel zo grote werkloosheidsrisiko wordt natuurlijk verklaard door het feit dat de crisis éérs toegelegen had in sectoren waar het percentage verzekerden precies zeer hoog lag (i.h.b. textiel en metaal) (later analyseren we de sektoriële verdeling binnen het verzekeringsveld). Naargelang de crisis verder uitdeinde en ook de andere activiteiten dan die traditionele sectoren zwaar aantastte, ontstond bijgevolg een dubbele beweging. Enerzijds kan men veronderstellen dat de werkloosheid bij de niet-verzekerden relatief sterker werd, maar anderzijds begon toen ook het mechanisme te werken dat we hoger reeds aanhaalden: vele niet-verzekerde werklozen werden geleidelijk versast naar de werkloosheids-

36. Zie hierover ons boek, *De werkloosheid...*, p.

37. We herhalen dat de verzekeringsstatistieken in *RdT* voor de maand december 1930 693.045 arbeiders opgaf, wat ons tot de grootste voorzichtigheid moet aanzetten bij de analyse van zowel de telling als de maandelijkse statistiek. Men weet immers niet waar de reden voor die afwijking ligt.

38. Bekomen door het aantal verzekerden af te trekken van het totaal aantal arbeiders en bedienden opgegeven door de telling.

39. De *absolute* intensiteit van de werkloosheid was dus in beide groepen even groot, maar de *relatieve* was merklijk minder bij de niet-verzekerden.

verzekering (40). Die overheveling van "slechte risico's" leidde in de loop van de crisis tot een stabilisatie van of zelfs een toename van het uiteindelijke werkloosheidsrisiko binnen de groep der verzekerden. In 1937 waren 122.307 verzekerden volledig werkloos, dit is 13,44% van het totaal der 909.816 verzekerden (tegen 10,46% in 1930). De omvang van het aantal niet verzekerde volledig werklozen wijst erop dat binnen die groep het werkloosheidsrisiko nog steeds merkkelijk lager lag (41). Vergeten we ook niet dat door de economische opgang na 1935 het aantal verzekerden daalde: de arbeiders die terug aan de slag gingen, waren waarschijnlijk talrijker om de werkloosheidsverzekering te verlaten, vermits de dreiging van het werkgebrek was afgenomen. Ook hierdoor bleef de groep der verzekerden waarschijnlijk met méér werklozen zitten dan de groep niet-verzekerden.

-
40. Ofwel door de aktie van de COO's, ofwel door eigen beslissing van de niet-verzekerde werklozen of bedreigde niet-verzekerde arbeiders.
 41. De totale groep niet-verzekerden is niet precies te becijferen, omdat in 1937 geen beroepstelling werd doorgevoerd zoals in 1930. Om de vergelijking met 1930 te kunnen doortrekken voor de situatie in 1937, kunnen we volgende schattingen maken: circa 1.758.960 beroepsbevolking (arbeiders en bedienden in handel en nijverheid, inbegrepen spoorwegen e.d.m., tewerkgesteld in buitenland, huisarbeiders, werklozen - patroons niet inbegrepen) - 909.816 verzekerden = 849.144 niet verzekerden, die met 72.273 volledig werklozen (niet-verzekerd) geplaagd zaten = 8,5%, wat minder is dan het percentage verzekerde werklozen binnen de groep verzekerden op dat ogenblik.

2.3. DE BENADERING PER SEKTOR

Indien we de analyse toespitsen naar de verschillende sectoren, komen nog enkele belangrijke konklusies naar voren. Wanneer we een grove opdeling maken tussen bedienden en arbeiders — een onderscheid dat in de maandelijkse verzekeringsstatistieken (vóór 1936) niet bestond — merken we dat de registratie van de werkloosheid bij de bedienden door de verzekeringsstatistieken veel slechter is dan bij de arbeiders. In 1930 kwam op 7 à 8 reëel werkloze bedienden slechts één in de officiële, maandelijkse cijfers terecht (bij de volledig werklozen: slechts 1 op 10). In 1937 was die toestand merkelijk verbeterd. Op het totaal aantal reëel werkloze bedienden waren toen reeds 25% verzekerden. Naast iedere "zichtbare" werkloze bediende in de maandelijkse statistieken bestonden dus 3 andere, niet-verzekerde werklozen. Dit nog zeer lage percentage verzekerden in het totaal aantal werkloze bedienden haalde het algemene aandeel van de verzekerde werklozen in de reële werkloosheid naar beneden. Voor de groep arbeiders alléén lag het percentage verzekerden bijgevolg hoger dan het algemeen totaal. In 1937 waren er op 10 werkloze arbeiders bijna 7 verzekerden: 70 % der werkloze arbeiders kwamen in de maandelijkse statistieken terecht.

Vestigen we nu onze aandacht op de werkloosheid der arbeiders in de nijverheid (42), dan kunnen we de fiabiliteit van de maandelijkse verzekeringsstatistieken *per sektor* veel beter evalueren. Bepaalde divergenties vallen immers onmiddellijk op. In bepaalde sectoren lag het aandeel van de verzekerde werklozen in de reële werkloosheid zeer hoog: in de textiel, de tabak, kunst & precisie en transport waren twee derden van de werklozen verzekerd. Dit wil zeggen dat men de maandelijkse verzekeringsstatistieken voor die sectoren en rond die periode met slechts 50% moet verhogen om een idee te hebben van de reële werkloosheid. Ook in de metaalsektor lag het aandeel van de verzekerden in de totale reële werkloosheid ver boven de helft (59%). Voor zekere sectoren

42. Dus met uitsluiting van alle bedienden en van de arbeiders die in de handel zijn tewerkgesteld.

werd de reële werkloosheid echter zeer slecht gevolgd door de maandelijksse statistieken. De mijnen, de chemie, de voeding en vooral de kleding zijn in dit geval: de verzekerden vormden hier slechts $1/4$ à $1/3$ van het totaal aantal reële werklozen. In de sektor van de kleding kwam slechts één werkloze op zeven in de officiële statistieken terecht. De oorzaak van die zeer uiteenlopende cijfers ligt natuurlijk in de verzekeringsgraad binnen iedere sektor, die, zoals we zullen zien, inderdaad sterk kon uiteenlopen. In 1937 waren de percentages verzekerden in de reële werkloosheid, zoals men kon verwachten, voor alle takken opgelopen (43). De meeste takken telden toen meer dan $2/3$ verzekerden onder hun totaal aantal werklozen. Sektoren als groeven en glas tekenden zelfs een percentage van 85% op. Met andere woorden: de verzekeringsstatistieken reflekterden toen praktisch de volledige, reële werkloosheid. We noteren dat in de voeding en de kleding, ondanks een belangrijke stijging t.o.v. 1930, het aandeel van de verzekerden in de reële werkloosheid toch nog zeer laag bleef (resp. 34% en 24%).

Twee andere benaderingen van die tellingen van 1930 en 1937 lichten ons verder nog in over de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van de verzekeringsstatistieken. Een eerste vraag die zich stelt heeft betrekking op de wijze waarop de crisis zich sectorieel deed aanvoelen. Komt de sectoriële spreiding van de crisis en de werkloosheid volgens de verzekeringsstatistieken min of meer overeen met de reële spreiding? Met andere woorden: kunnen we de percentages van de werkloosheidslast per sektor volgens de verzekeringsstatistieken niet gebruiken als grove indikator voor de

43. We herhalen dat we voor de vergelijking tussen 1930 en 1937 zeer omzichtig moeten zijn. 1937 geeft de klassering per beroepsgroep en niet volgens de industrie waar de werkloze voor het laatst werkte! Strikt gezien gaat de vergelijking dus niet op; de percentages geven wel een algemene *tendens* aan.

reële werkloosheidslast van de verschillende takken? De benadering van dit probleem vindt men in volgende tabel (44).

[Zie Tabel 6 achteraan]

Naargelang van het aandeel der verzekerden in de totale werkloosheid, wordt de totale werkloosheidslast van iedere tak binnen de groep der verzekerden onder-, over- of gelijkgeschat t.o.v. de reële sektoriële spreiding. In 1930 wordt de reële werkloosheidslast van de mijnsektor, de chemie, de voeding, de bouw en vooral de kleding onderschat door de sektoriële spreiding binnen de groep van verzekerde werklozen. Die sektoren kampten dus in realiteit met een zwaardere werkloosheid dan de cijfers op basis van het aantal verzekerde werklozen doen geloven. Omgekeerd wordt de reële werkloosheidslast overschat voor de textiel, de kunst & precisie en het transport. Hun echt aandeel in de totale werkloosheid was dus kleiner dan men zou denken door enkel op de gegevens voor de verzekerde werkloze te steunen. Maar buiten enkele flagrante verschillen (i.h.b. de overschatting van het aandeel van de textiel in de totale reële werkloosheid, door de grote omvang van de gedeeltelijke werkloosheid bij de verzekerden) valt o.h.a. een parallelisme tussen de twee reeksen percentages te

-
44. Waar mogelijk voegden we ter vergelijking, ook de percentages toe die geleverd werden door de statistieken van de maandelijksse verzekeringsstatistieken in *RdTIM.NDAW*. Men moet hier weeral zeer voorzichtig zijn: 1°) we zeen reeds op de verschillen die bestaan tussen de cijfers voor de verzekerden volgens de telling 1930 en volgens de *RdT*; 2°) de verdeling per sektor komt niet overeen in beide bronnen. Voor 1937 komt daar nog een bijkomende komplikatie bij: de verdeling verzekerden/niet verzekerden in de reële werkloosheid gebeurde per beroepsgroep (en niet per tak waar de werkloze voor het laatst werkte: zie opmerkingen bij tabel 5). We trokken bij die verdeling per beroepsgroep zekere categorieën werklozen af die niet in de telling van 1930 voorkwamen (i.h.b. uit de landbouw). Ter informatie vergeleken we daarom ook de spreiding van de reële werkloosheid volgens industrietak waar de werkloze het laatst werkte met de maandelijksse cijfers gegeven door de verzekeringsstatistieken (die, op hun beurt, een andere opdeling hebben, maar ook op een andere tijdsperiode, nl. één maand en niet één dag, zoals in de telling, betrekking hebben). Wat ons hier vnl. zal interesseren zijn de eventuele verschillen die het *globale* beeld van de werkloosheidslast per sektor beïnvloeden (een verschil van bv. 1,70 tot 2,05 (glas) is voor die ene sektor apart relatief groter dan een verschil 21,5 tot 19,6 (metaal). Maar dit voor die ene sektor relatief zware verschil beïnvloedt niet ingrijpend het totale beeld van de verdeling van de werkloosheid per tak).

noteren. Dit wordt bevestigd door de gegevens voor 1937: de overeenkomst van de sektoriële spreiding van de werkloosheid binnen de groep van de verzekerden komt goed overeen met die binnen de groep van de totale reële werklozen. Kunnen we daaruit besluiten dat de sektoriële spreiding van de werkloosheid zoals die naar voor komt uit de maandelijkse verzekeringsstatistieken een goede indikator zou zijn voor de reële sektoriële spreiding van de werkloosheid? Dit zou een zeer positief punt zijn: ondanks alle gebreken van die maandelijkse statistiek (i.h.b. het ontbreken van de groep niet-verzekerde werklozen), zou ze toch een goed beeld geven van de procentuele verdeling van de werkloosheid per sektor. Jammer genoeg kunnen we hier niet volledig bevestigend zijn. Indien de werkloosheid per tak bij de verzekerde en de reële werklozen grosso modo goed overeenkomt *in de tellingen*, merken we dat de overeenkomst tussen de sektoriële verdeling der werklozen binnen de groep der verzekerden in de telling enerzijds en in de maandelijkse statistieken anderzijds vaak te wensen overlaat (45). Bijvoorbeeld: volgens de telling van 1930 zou de mijnsektor 0,55% van de verzekerde werklozen voor zijn rekening nemen; volgens de maandelijkse verzekeringsstatistieken zou dit percentage 2,46% bedragen hebben! Gelijkaardige grote divergenties, steeds voor dezelfde groep der verzekerden, zijn vast te stellen voor bv. bouw en hout & meubel (resp. 10,75 en 7,26% van de totale werkloosheidslast volgens de telling, 6,70 en 4,81% volgens de *RdT*-statistiek). Voor 1937 merkt men gelijkaardige afwijkingen in de percentages bekomen op basis van de gegevens voor de verzekerden uit de telling enerzijds en uit de verzekeringsstatistiek anderzijds, hoewel die divergenties toch minder flagrant zijn dan in 1930. De korrespondentie tussen de gegevens

45. De verschillende wijze van opdelen per sektoren (bedienden niet afzonderlijk, groep "diverse industrieën", enz.) in *RdT* is hiervoor niet alléén verantwoordelijk: we stellen ook onverklaarbare grote verschillen vast tussen het aantal verzekerde werklozen in de telling en in de *RdT*-tabel (i.h.b. voor de mijnen: resp. 1097 en 4467 werklozen (voll. + ged.); ook voor hout & meubel resp. 14.386 en 8.709; ook voor bouw: resp. 21.296 en 12.145. Die grote verschillen kunnen verklaard worden door het bestaan van tijdelijke seizoenswerkloosheid in die sektoren, hoewel die vorm van werkloosheid o.h.a. ook vergoed kon worden en dus normaal toch in de verzekeringsstatistieken kon terecht komen.

betreffende de verzekerde werklozen in de telling en in de verzekeringsstatistieken is dus zeker niet perfekt, hoewel de bestudeerde groep dezelfde is en men dus toch een zekere mate van parallelisme kon verwachten ondanks de verschillen te wijten aan de uiteenlopende sektoriële klassifikaties.

Desondanks moet, samenvattend, toch gesteld worden dat we de maandelijkse verzekeringsstatistieken niet iedere waarde als indikator van de werkelijke situatie moeten ontzeggen. Voor vele sectoren is het aandeel in de totale werkloosheid, geleverd door de verzekeringsstatistieken, niet erg verschillend van het reële aandeel van die sektor. Bijvoorbeeld: volgens de verzekeringsstatistiek leverde kunst & precisie in 1930 5,23% van de werklozen, het reële percentage was 5,23. Voor transport zijn die cijfers 4,98% en 5,76%; voor metaal 21,48% en 19,02%; keramiek 2,81% en 3,14%, enz... In 1930 bestaat er in de verzekeringsstatistieken een flagrante overschatting van het aandeel in de totale werkloosheid voor de mijnen (2,46% volgens de verzekeringsstatistieken, terwijl die sektor in werkelijkheid slechts 0,89% der werklozen groepeerde), de groeven (4,94% i.p.v. 2,28%) en de textiel (32,71% i.p.v. 23,19%). De reële werkloosheidslast van enkele takken werd daarentegen op grove wijze onderschat door de maandelijkse cijfers: i.h.b. chemie (0,74%, i.p.v. 1,97%), de kleding (0,83% i.p.v. 4,87%); de bouw (6,70% i.p.v. 13,93%) (46).

In 1937 vertoonde het beeld van de sektoriële spreiding van de werkloosheid volgens de verzekeringsstatistieken overigens reeds méér gelijkenis met de reële spreiding dan in 1930. Het aandeel van de belangrijke sectoren als metaal en textiel in de totale werkloosheid, zoals dat naar voren komt uit de verzekeringsstatistiek, strookt goed met de werkelijkheid. Flagrante onderschattingen van de totale werkloosheidslast bestonden echter weeral voor kleding en voeding (47). Volgens de maandelijkse statistieken zouden ze samen slechts 2,7% der werklozen gegroepeerd hebben,

46. Herinneren we weeral aan de mogelijke verstorende invloed van de seizoenswerkloosheid.

47. De merkwaardige onderschatting van het aandeel van de sektor "keramiek" staat misschien in verband met de ongeveer gelijkwaardige overschatting in "groeven": verschil in klassifikatie van bepaalde subactiviteiten, met onderlinge verschuiving tussen die beide takken?

terwijl dit in werkelijkheid 8,5% zou zijn. Ook het aandeel van de bouw in de totale werkloosheid werd op niet onbelangrijke wijze onderschat (24% i.p.v. 28,5% in de realiteit).

Bij het concrete gebruik van de verzekeringsstatistieken in latere, gedetailleerde studies per sektor kan met bovenstaande vaststellingen en korrekties dus rekening gehouden worden. Zo geeft de verzekeringsstatistiek zowel in 1930 als in 1937 ongeveer een korrekt beeld van het aandeel van de metaalsektor in de totale werkloosheid; voor de periode rond 1937 kan hetzelfde gezegd worden van sectoren als textiel, glas, boek, enz. Voor takken als voeding en kleding moet men de verzekeringsstatistieken echter steeds met een zekere koëfficiënt verhogen om de reële situatie te benaderen (3 à 4 voor voeding, 5 voor kleding). Op die wijze kunnen de maandelijksse gegevens waarover we beschikken, met veel voorzichtigheid, gebruikt worden om een algemeen beeld te bekomen van de reële sektoriële spreiding en impact van de crisis.

We kunnen de gegevens van de telling van 1930 tenslotte op een andere wijze benaderen om de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van de verzekeringsstatistieken te evalueren. We kunnen nl. het procentueel aandeel van de verzekerde en reële werklozen t.o.v. hun respectieve referentiegroepen berekenen. Het aantal verzekerde werklozen wordt, in die benadering, uitgedrukt in percentages van het totaal aantal *verzekerden* en het aantal reële werklozen in percentages van het totaal aantal *arbeiders of bedienden*; dit binnen iedere sektor en voor de totaalcijfers. De resultaten van die berekening vindt men in tabel 7.

[Zie Tabel 7 achteraan]

Een eerste vaststelling valt onmiddellijk op: het percentage verzekerde werklozen op het totaal aantal verzekerden (arbeiders en bedienden) (48) volgens de verzekeringsstatistieken, is praktisch hetzelfde als het aantal van de werkloze (verzekerde *en* niet-verzekerde) *arbeiders* op het totaal aantal *arbeiders* (nl. 26,2% en 24,35%). Eén verzekerde op vier was werkloos volgens de maandelijksse statistiek; dit is precies dezelfde verhouding die in werke-

48. Maar vermits het aantal verzekerde bedienden zeer minimaal is in het totaal aantal verzekerden (nl. 5,4%) kan men praktisch zeggen dat de verzekerden uitsluitend arbeiders zijn.

lijkheid bestond binnen de *totale arbeidersbevolking*, verzekerden en niet-verzekerden samen. Voorgaande vaststelling had betrekking op het totaal aantal werklozen (volledig en gedeeltelijk werklozen samen); ze gaat echter ook op als men dezelfde percentages voor de volledig werklozen alleen bekijkt (nl. 9,5% reële volledig werkloze arbeiders op het totaal aantal arbeiders, tegen 9,2% verzekerde volledig werklozen op het totaal aantal verzekerden). Men vindt gelijkaardige frappante gelijkenissen terug op sectorieel niveau. Alleen voor sectoren als mijnen, groeven, keramiek, chemie, papier, transport wijken de twee percentages aanzienlijk van elkaar af. Het aandeel van de verzekerde werklozen binnen de groep van de verzekerden was daar een stuk hoger dan het aantal reële werklozen in de groep van alle arbeiders. Het omgekeerde verschijnsel wordt vnl. genoteerd voor de bouw. Pas als men het globale percentage werklozen (verzekerd en niet-verzekerd) berekent op het totaal aantal arbeiders + *bedienden*, wijkt het reële werkloosheidspercentage aanzienlijk af van het percentage van de verzekerde werklozen t.o.v. het aantal verzekerden (20,91% i.p.v. 26,2% als men volledig en gedeeltelijk werklozen samentrekt; het verschil wordt weliswaar kleiner als men enkel de volledig werklozen bekijkt: resp. 8,35% en 9,2%). Dit komt natuurlijk omdat bij de bedienden de werkloosheid veel minder hevig was dan bij de arbeiders.

Wat valt uit die redenering af te leiden? Men stelt vast dat rond 1930 de intensiteit (49) van de reële werkloosheid bij de arbeiders (dus *met uitsluiting van de bedienden*) in talrijke sectoren en in het totaal goed overeenkomt met de intensiteit van de werkloosheid binnen de groep der verzekerden. Als dit in latere periodes ook zo zou zijn, zouden de verzekeringsstatistieken veel aan bruikbaarheid winnen. Ze zouden dan immers, indirect, een goed beeld geven van de intensiteit van de reële werkloosheid *bij de*

49. D.w.z. het procentueel aantal werklozen op het totaal aantal aktieven (in iedere sektor of op het algemeen totaal).

arbeiders en bij hen alleen (50). De grote vraag is natuurlijk of men die vaststelling, schijnbaar geldig voor 1930, ook mag toepassen voor de daaropvolgende periode. Dit kan echter niet nagegaan worden. De telling van 1937 kan ons hierover ook niet inlichten: essentiële gegevens ontbreken hier immers (51). De grote mutaties die de werkloosheidsverzekering na 1930 meemaakte, i.h.b. de toevlucht van vele niet-verzekerde werklozen tot de verzekering, verstoort waarschijnlijk dit mooie parallellisme van 1930. Dit fenomeen heeft er waarschijnlijk toe geleid dat het procentueel aandeel verzekerde werklozen in de groep verzekerden geleidelijk *groter* is geworden dan het procentueel aandeel van de reële werklozen, verzekerd en niet-verzekerd, in de totale groep arbeiders.

2.4. DE BENADERING PER PROVINCIE (52)

We kunnen nu een gelijkaardige analyse voeren voor de *geografische* spreiding van de reële werkloosheid. Hoeveel verzekerde en

-
50. M.a.w., zou in januari 1933 ca. 43% van alle arbeiders (exclusief de bedienden) volledig of gedeeltelijk werkloos zijn, omdat precies *dit* percentage werkloosheid bij de *verzekerden* heerste (zie tabel 16, infra). Twee Amerikaanse onderzoekers, die een internationaal vergelijkende studie over de werkloosheidsstatistieken maakten, konkludeerden op basis van een vergelijking van de verzekeringsstatistieken met de tellingen van 1930 en 1937 dat de eerste reeks een goede indicatie is voor de totale werkloosheid bij de industrie-arbeiders (W. GALENSON & A. ZELLNER, "International comparison of unemployment rates", *The measurement and behavior of unemployment*, Princeton, Princeton U.P., 1957, p.439-583, i.h.b. p.489-494).
 51. I.h.b. het ontbreken van een beroepstelling, te vergelijken met die van 1930. Daardoor kan men het percentage werklozen op het totaal aantal arbeiders en bedienden niet berekenen, op de wijze waarop we dat voor 1930 deden.
 52. We beperken ons hier, omwille van het plaatsgebrek, tot de geografische opdeling per provincie. Zowel de telling van 1930 als die van 1937 zouden ons echter in staat stellen een analyse te voeren op het arrondissementeel niveau. De desbetreffende gegevens werden, voor 1937, gepubliceerd in de volumes die per provincies verschenen. Ze zijn dus gemakkelijk bereikbaar. Dit is niet het geval voor 1930: *RdT* publiceerde slechts 1 tabel, met het totaal aantal (verz. + niet-verz.) werklozen per provincie. De opdeling tussen die twee groepen die we in de onderstaande tabellen maken zijn gebaseerd op de ongepubliceerde gegevens in Archief N.I.S., Recens. 1930, p.34, Cadre IV, "Chômeurs". Daar moet men ook de gegevens per arrondissement zoeken.

niet-verzekerde werklozen waren er in iedere provincie? Kunnen we de gegevens betreffende de geografische spreiding van de *verzekerde* werkloosheid extrapoleren naar de *reële* werkloosheid? Volgende tabel licht ons hierover in.

[Zie Tabel 8 achteraan (53)]

Uit deze cijfers valt onmiddellijk af te leiden dat het aandeel van de verzekerde werklozen in het totaal aantal werklozen in 1930 sterk varieerde van provincie tot provincie. We kunnen het bijzondere geval van de provincie Luxemburg buiten beschouwing laten: in deze rurale streken waren vakbeweging en werkloosheidsverzekering nog nauwelijks doorgedrongen, zodat slechts 5% van het reëel aantal werklozen in de statistieken werden opgetekend. Dit reële aantal werklozen was op zich echter zo klein dat die flagrante onderschatting nauwelijks enige invloed heeft op het globale beeld van de geografische spreiding van de werkloosheid. Zeer belangrijk is daarentegen het contrast dat we op basis van deze gegevens vaststellen tussen de Vlaamse en Waalse provincies. In Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen waren bijna 2/3 van het reëel aantal werklozen verzekerd; in Luik en Henegouwen schommelde dit aandeel slechts rond de helft. Anders uitgedrukt: om op basis van de verzekeringsstatistieken het reëel aantal werklozen in iedere provincie te schatten, moet men in de 3 Vlaamse provincies bij twee verzekerde werklozen één niet-verzekerde bijtellen; in de Waalse provincies moet men bij *iedere* verzekerde werkloze één niet verzekerde bijtellen. De provincie Brabant vormde duidelijk een geval apart. Daar bedroeg het aantal verzekerden slechts 1/5 van het reëel aantal werklozen. Het aantal geregistreerde werklozen in de verzekeringsstatistieken moet met vijf worden vermenigvuldigd om het reëel aantal werklozen te benaderen. De cijfers van 1937 vertonen een evolutie die konform is aan de verwachtingen.

53. Werklozen en bedienden samen. Voor 1937 zijn daar enkele categorieën volledig werklozen inbegrepen die waarschijnlijk in 1930 niet waren opgenomen (werklozen uit niet-handels en niet-nijverheidssectoren, i.h.b. uit de landbouw; "leidende werklieden"). Daarom komt dit totaal niet overeen met de cijfers gegeven voor 1937 in tabel 5 en evenmin met de cijfers gegeven in tabel 11 die ook de "werklozen die nog nooit werkten" omvat (in 1930 werd deze categorie waarschijnlijk ook niet opgenomen). Voor 1930: Archief N.I.S., Recens. 1930, p.34, cadre IV; voor 1937: *Ekonomische en Soc. Telling 27.II.1937...Ongebezigen*, dl. I, p.30.

gen. In alle provincies is het aandeel van de verzekerde werklozen in het totaal toegenomen, door de grote uitbreiding van het verzekeringsveld. Die ontwikkeling van het aandeel van de verzekerde werkloosheid is natuurlijk niet overal even sterk geweest. Opmerkelijk is eerst en vooral weer de ontwikkeling in Luxemburg: t.o.v. 1930 was het aandeel van de verzekerde werkloosheid vertiendubbeld (52% i.p.v. 5,25%). In die provincie werd immers, ook door de gemeentelijke en provinciale autoriteiten, een actieve campagne gevoerd om de (weinige) arbeiders en werklozen in de verzekering te krijgen (54). In Luik daarentegen veranderde het aandeel van de verzekerden niet veel: het bedroeg nog steeds iets meer dan de helft. In de drie geciteerde Vlaamse provincies, maar ook in Henegouwen, was het aandeel van de verzekerden echter opgelopen tot bijna 3/4 van het totaal aantal werklozen. Daar moet het geregistreerde aantal werklozen dus slechts met ongeveer één derde worden verhoogd om een idee te hebben van het werkelijke aantal werklozen (i.p.v. met de helft in 1930). Brabant was hier opnieuw de achterblijver. Ondanks een verdubbeling van het aandeel der verzekerden, bleef dit nog steeds *onder* de helft van het reële aantal werklozen.

Welke invloed hebben die diverse vaststellingen op de *reële* geografische spreiding en op de (eventuele) afwijkingen die bestaan t.o.v. de ruimtelijke spreiding bekomen op basis van de maandelijkse verzekeringsstatistieken? Volgende tabel berekent voor 1930 en 1937 het procentueel aandeel van iedere provincie in het totaal aantal werklozen, enerzijds bij de groep van de verzekerden, anderzijds bij de groep der reële werklozen. De bronnen hiervoor zijn vanzelfsprekend de tellingen van 1930 en 1937, maar ter controle voegden we daar de geografische spreiding bij, zoals die voortkomt uit de verzekeringsstatistieken.

54. Degrelle, katholiek, lid van de Bestendige Deputatie (en vader van Léon Degrelle, latere Rex-leider) verklaarde: "Nous devons entreprendre un apostolat pour que les ouvriers s'affilient à une caisse de chômage". *Bulletin des séances du Conseil provincial du Luxembourg . Session 1929*, 3.VII. 1929, p. 101. Ook *Idem*, *Session 1931*, 2.X.1931, p. 456 en *Exposé de la situation administrative de la province du Luxembourg pour l'année 1932. Annexes, Rapport sur la situation de l'arrondissement d'Arlon-Virton*, p.19-20; *Idem....pour 1934....Bastogne*, p.31; enz...

[Zie Tabel 9 achteraan (55)]

Stellen we terloops eerst vast dat de percentages voor de *verzekerden*, via de twee verschillende bronnen (tellingen en verzekeringsstatistieken), goed met elkaar overeenstemmen. Bijzondere klassifikatieproblemen, die in de sektoriële spreiding van de werkloosheid volgens de beide bronnen voor diezelfde groep soms tot zeer afwijkende resultaten leidden, bestaan voor dit type van gegevens immers niet. Vergelijkt men nu de verzekeringsstatistieken met de gegevens over de reële werkloosheid volgens de tellingen, dan wordt het duidelijk dat die eerste niet totaal waardeeloos zijn, ondanks het feit dat ze geen rekening hielden met de niet-verzekerde werklozen. Men kan ze zelfs goed gebruiken om een grof beeld van de werkelijke spreiding van de werkloosheid te bekomen, mits enkele algemene correcties voor ogen te houden. Die correcties houden natuurlijk verband met de verschillende aandelen van de verzekerden in de reële werkloosheid per provincie. We zagen dat in ieder van de drie geciteerde Vlaamse provincies dit aandeel merklijk hoger lag dan in de andere provincies. Daardoor werd hun aandeel in de totale Belgische werkloosheid door de verzekeringsstatistieken hoger geschat dan hun werkelijk aandeel (64,78% i.p.v. 52,26% in werkelijkheid). Vooral voor de *volledige* werkloosheid werd de werkloosheidslast in de provincie Antwerpen schromelijk overschat (40,82% i.p.v. 28,87% in werkelijkheid). Het globale aandeel van de twee geïndustrialiseerde Waalse provincies in de reële werkloosheid werd daarentegen zeer goed weergegeven door de maandelijkse verzekeringsstatistiek: 27,94% tegen 26,43% in de realiteit. Dé grote misvorming die de verzekeringsstatistieken oplegden aan de realiteit had dus duidelijk betrekking op Brabant. De totale werkloosheidslast van die provincie werd rond 1930 met twee derden *onderschat* (6,71% van het aantal Belgische werklozen, terwijl dit percentage in werkelijkheid 16,23% bedroeg). Door de stijging van het aandeel der verzekerden in de loop der volgende jaren, werd de vertekening in 1937

55. De controlecijfers uit *RdT* hebben betrekking op januari 1931 (dergelijke gegevens werden vóór december 1930 nog niet gepubliceerd); de cijfers uit *N.DAW* voor februari 1937 zijn gebaseerd op het aantal werklozen ingeschreven in een stempelbureau in de loop van de maand (en niet op het aantal werklozen op één welbepaalde dag, zoals de telling).

iets kleiner, maar toch bleef een grote diskordantie bestaan tussen de gegevens van de maandelijks statistiek en de werkelijkheid (12,70% i.p.v. 19,65% in realiteit) (56). Het valt trouwens op dat in 1937 de verschillen tussen het beeld van de verzekeringsstatistiek en de werkelijke toestand kleiner zijn geworden dan in 1930. Dit betekent dat men, naar het einde der jaren 1930 toe, geleidelijk méér vertrouwen kan hebben in de verzekeringsstatistiek om een benaderende idee van de reële geografische spreiding van de werkloosheid te hebben. De algemene konklusies van een analyse op basis van de verzekeringsstatistiek blijven dus grosso modo ongewijzigd. Vergeleken met hun aandeel in de totale tewerkstelling, droegen de vier Vlaamse provincies een merklijk groter aandeel in de Belgische werkloosheid dan de vier Waalse (resp. 62,21% volgens de verzekeringsstatistiek en 57,57% in realiteit voor Vlaanderen, 24,64% en 22,71 voor Wallonië).

2.5. DE WERKLOOSHEID PER GESLACHT EN PER LEEFTIJDGROEP

Voorals de telling van 1937 licht ons hierover op zeer gedetailleerde wijze in. Die van 1930 verschaft geen gegevens over de leeftijdsgroepen binnen de werklozenbevolking. De overvloed aan gegevens over die aspecten in 1937, opgesplitst tot arrondissements- en sektorieel niveau, en onderling gekombineerd, kunnen we hier natuurlijk niet in zijn totaliteit behandelen. We beperken ons daarom tot een overkoepelende benadering, die ons op algemene wijze zal inlichten over de mate van betrouwbaarheid en veralgemeenbaarheid van de verzekeringsstatistiek. Voor de jaren vóór 1936 stellen die problemen zich overigens niet, omdat, zoals gezegd, de verzekeringsstatistiek die aspecten in de beschikbare maandelijks tabellen zelfs niet weergeven. De telling van 1930 is

56. De omvang van crisis en werkloosheid in Brabant wordt tevens ook licht onderschat door het feit dat de verzekerden werden ingedeeld naar woonplaats en niet naar werkplaats. Stilliggende bedrijven met veel Oostvlaamse pendelaars doen de geregistreerde werkloosheid van *Oost-Vlaanderen* toenemen en niet die van Brabant (zie later, nota 157).

dus jammer genoeg de enige bron om een kijk te hebben op de vrouwenwerkloosheid vóór 1936.

[Zie Tabel 10 achteraan (57)]

De vrouwen maakten ongeveer 1/5 van het totaal aantal (mannelijke en vrouwelijke, verzekerde en niet-verzekerde, gedeeltelijke en volledige) werklozen uit (21,91%). De werkloosheidsverzekering onderschatte dus licht het reële aandeel van de vrouwen in de werkloosheid (17,82%). Die onderschatting had vooral betrekking op de volledige werkloosheid: de werkloosheidslast van de vrouwen lag dubbel zo hoog bij de reële werklozen (14,98%) als bij de verzekerden (7,91%). Dit komt doordat slechts 1 volledig werkloze vrouw op 4 verzekerd was (23,41%) (58). Het aandeel van de verzekerde vrouwen in de groep reëel werkloze vrouwen lag duidelijk hoger bij de gedeeltelijk werklozen.. Eén gedeeltelijk werkloze vrouw op twee was verzekerd (48,94%). Bij de vrouwelijke werkende bevolking was precies de *gedeeltelijke* werkloosheid zeer belangrijk. Slechts één werkloze vrouw op vier was haar werk volledig kwijtgeraakt (27,3%). Kolommen 7 en 9 leren ons bijgevolg ook dat binnen de totale groep van de gedeeltelijk werklozen (mannen en vrouwen samen), de aanwezigheid van de vrouwen zeer sterk was; 1 gedeeltelijke werkloze op 4 was een vrouw. Die specifieke kenmerken worden veroorzaakt door het opmerkelijke aandeel van één welbepaalde sektor in die totale vrouwenwerkloosheid, nl. de textielsector. 53,79% van alle werk-

-
57. Voor 1930: Archief N.I.S., Recens. 1930, p.34, cadre IV; voor 1937: *Ekon. en Soc. Telling...Ongebezigten*, dl. I, p.167 en 171. Voor 1937 werden enkele categorieën opgenomen die strikt genomen waarschijnlijk niet in de cijfers van 1930 werden opgenomen, nl. "leidende werklieden" (geteld bij "arbeiders"), arbeiders en bedienden uit sectoren die noch handel, noch nijverheid zijn (vnl. landbouw), arbeiders die nog nooit gewerkt hebben maar werkloos waren (dus vnl. onverzekerde jongeren). Die aantallen zijn echter zeer beperkt en tasten niet fundamenteel de mogelijke tot procentuele vergelijking met 1930 aan.
58. We voegen er aan toe dat in december 1930 de regering nog niet had ingegrepen om de (volledig) werkloze vrouw te diskrimineren inzake werkloosheidsverzekering en -vergoeding (zie hierover later alsook in ons boek *De werkloosheid....*, passim).

loze vrouwen waren textielarbeidsters en zelfs 75,36% van alle verzekerde werkloze vrouwen waren in dat geval (59).

Welke konklusies kunnen we in dit opzicht trekken uit de telling van 1937? In de eerste plaats valt het op dat zelfs in het *reële* aantal volledig werklozen de vrouwen slechts een zeer geringe groep uitmaakten: ze leverden slechts 7,14% van het aantal reële werklozen. In 1930 bedroeg dit aandeel nog 14,98%, méér dan het dubbele. Binnen de groep van de verzekerden is die daling nog scherper. In 1930 maakten de vrouwen 7,91% uit van het aantal verzekerde volledig werklozen, in 1937 nog nauwelijks 2,37. Dit leert ons meteen dat de maandelijkse verzekeringsstatistieken het aandeel van de vrouwen in de reële werkloosheid aanzienlijk onderschatten (in werkelijkheid waren immers 7,14% — en niet 2,37% (60) — van de volledig werklozen vrouwen). Dit komt doordat slechts 1/5 van de werkloze vrouwen verzekerd waren (20,84%). Anders uitgedrukt: het aantal geregistreerde volledig werkloze vrouwen moet rond 1937 met *vijf* vermenigvuldigd worden om het reële aantal te benaderen. Hoe kan men die ontwikkeling sinds 1930 verklaren? Een voor de hand liggende verklaring houdt natuurlijk verband met de reglementaire bepalingen van de overheid, die de vergoedingsgerechtigheid van de volledig werkloze vrouw sterk beperkten. Daarom daalde het procentueel aandeel van de vrouwen verhoudingsgewijs méér in de groep der verzekerden (van 7,91 in 1930 naar 2,37% in 1937) dan in de groep der reële werklozen (van 14,98% naar 7,14%).

Die laatste ontwikkeling is op zichzelf echter eveneens opmerkelijk. Men had immers kunnen denken dat de werkloze vrouwen die uit de verzekering werden, gewoon de groep der niet-verzekerden zouden vervoegd hebben. Dit is echter niet het geval geweest: er waren bij de volledig werklozen proportioneel *minder* vrouwen

59. Op het totaal aantal (mannelijke *en* vrouwelijke) werklozen uit die sektor waren er zelfs méér vrouwen dan mannen (52,27%).

60. De maandelijkse verzekeringsstatistiek van de NDAW geeft een praktisch identiek percentage voor het aantal van de vrouwen in de totale *volledige* werkloosheid (M + V): 2,28%.

in 1937 dan in 1930 (61). Men zou eerst kunnen denken dat een globale daling van de tewerkstellingsgraad van de vrouwelijke bevolking in handel en nijverheid hiervoor verantwoordelijk is. De handels- en nijverheidstellingen van 1930 en 1937 (62) leren ons echter dat het aandeel van de vrouwen in de tewerkgestelde arbeiders en bedienden in handel en nijverheid zich nauwelijks wijzigde in die periode (18,57% vrouwen in de nijverheid en 31,46% in de handel in 1930; resp. 18,29% en 30,77% in 1937) (63). Het dalende aandeel van de vrouwen in de reële werkloosheid houdt daarom waarschijnlijk verband met de conjuncturele opgang van 1935 - 1937. Die verbetering was goed merkbaar in de textielsector, die precies een aanzienlijk deel van de vrouwelijke werkende bevolking groepeerde. Het is precies ook in diezelfde sector dat een zéér aanzienlijke daling van het aandeel der vrouwen in de totale werkloosheid plaatsvond. In 1930 telde men 8.047 vrouwen op de 16.711 reële volledig werklozen (d.i. 48,15%); in 1937 waren er slechts 2.110 vrouwen op de 14.065 volledig werkloze textielarbeiders en -sters (d.i. 15,0%). Met andere woorden: de opslorping van de werkloosheid in de textielsector deed blijkbaar vooral beroep op het reservoir van goedkopere vrouwelijke arbeidskrachten. Dit fenomeen heeft zich mischien niet alleen in de textielsector, maar ook in de andere

-
61. Noteren we terloops dat die daling praktisch uitsluitend betrekking had op de groep vrouwelijke arbeidsters. Binnen de groep der reële werkloze bedienden hadden de vrouwen, zowel in 1930 als in 1937, een tamelijk aanzienlijk en stabiel aandeel voor hun rekening genomen (in 1930 waren 22,57% der verzekerde *en* niet-verzekerde werkloze bedienden vrouwen; in 1937: 19,40%) (zie vorige tabel).
 62. Die dus verschillend zijn van de "beroepstelling" doordat ze enkel betrekking hebben op personeel effectief tewerkgesteld in bedrijven in activiteit in de sectoren handel en nijverheid (dus geen huisnijverheid, volledig werklozen, grensarbeiders, e.d.m.)
 63. *Ekonomische en Sociale Telling van 27.II.1937*, dl. III, p.110 en *Statistisch Jaarboek*, 1940, p. 217 en 210. Zie ook P. SCHOLLERS, *Loonindexering...op.cit.*, p.54.

nijverheidssectoren voorgedaan (64). Dit verklaart dus meteen waarom de vrouwelijke bevolkingsgroep in 1937 relatief minder door de werkloosheid werd geplaagd dan in 1930. Men moet hier echter aan toevoegen dat het opzet zelf van de telling van 1937 het perspectief in dit opzicht teveel in gunstige zin beïnvloedde, doordat geen rekening werd gehouden met de *gedeeltelijke* werkloosheid, die, zoals we zagen, precies relatief belangrijker was bij de vrouwelijke bevolking. Bij de verzekerde werklozen waren de gedeeltelijk werkloze vrouwen drie à vier maal talrijker dan de volledig werkloze vrouwen (65), maar of we die verhoudingen ook zomaar kunnen toepassen op de reële werklozen is zeer de vraag, omdat de verzekerde gedeeltelijk werkloze vrouwen relatief "gemakkelijker" in de (vergoedings)statistieken terecht kwamen door het specifieke karakter van de overheidsreglementering (66). Het is dus zeer gewaagd en zelfs onmogelijk de reële werkloosheid bij de gedeeltelijk werkloze vrouwen te schatten.

Het is eveneens totaal onmogelijk een dynamisch beeld op te bouwen van de evolutie van de leeftijdsstructuur bij de reële (verzekerde en niet-verzekerde) werklozenbevolking. De telling van 1930 behandelt dit aspect immers niet. We kunnen hier dus alleen gebruik maken van de telling van 1937, om de betrouwbaarheid van de verzekeringsstatistieken van die periode na te gaan.

[Zie Tabel 11 achteraan (67)]

Het is duidelijk dat door de aard van de fakultatieve werkloosheidsverzekering, de maandelijkse statistieken de jeugdwerkloosheid op belangrijke wijze onderschatten. De jonge werklozen van minder dan 25 jaar waren slechts voor 34,07% verzekerd. Het

64. P. SCHOLLIERS, *op.cit.*, p.54. Een andere verklaring wordt gesuggereerd door M. GOOSSENS, ST. PRETERS & G. PEPEMANS, "Interwar unemployment....", *art.cit.*, p.317: veel vrouwen zouden, door sociale druk of traditie, na een zekere werkloosheidsperiode, hun betrokkenheid op de arbeidsmarkt zien verslappen, waardoor ze zich niet maar als "werkloos" beschouwen.

65. Zie later.

66. Zie later.

67. *Ekonomische en Sociale Telling...Ongebezigten*, dl. I, p.24 en 50-51. Leidende arbeiders en arbeiders uit niet-handels- en nijverheidsactiviteiten inbegrepen; de werklozen die nog niet gewerkt hebben, werden bij de niet-verzekerden geteld.

aantal verzekerde jonge werklozen moet m.a.w. met drie vernigvuldigd worden om het totaal aantal jonge werklozen te bekomen. In werkelijkheid waren dus 17,63% van alle werklozen jonger dan 25 jaar, en niet 9,56% zoals de verzekeringsstatistieken doen uitschijnen. Parallel met die onderschatting bestond dus een (veel lichtere) *overschatting* van het aandeel der overige leeftijdsklassen (een procentuele overschatting die *proportioneel* verdeeld werd over alle leeftijdsklassen, zodat niet het aandeel van één enkele leeftijdskategorie flagrant overgewaardeerd werd). Men ziet immers dat in alle leeftijdsklassen ongeveer eenzelfde verhouding verzekerden in het reële aantal werklozen bestond (ongeveer 2/3). De niet-verzekerde werklozen bestonden voor praktisch 1/3 uit jongeren dan 25 jaar (68): de toegang tot de werkloosheidskassen was voor vele jongeren zeer moeilijk, zoals we zullen zien, o.m. door de specifieke overheidsbepalingen terzake.

Tot besluit kunnen we stellen dat het aantal jonge werklozen merkkelijk hoger was dan de verzekeringsstatistieken laten blijken (69); dit aandeel zal bovendien nog zijn toegenomen tengevolge van de recessie die eind 1937 - 1938 plaatsvond. Jammer genoeg kunnen we echter geen preciezere becijfering geven van het latere aandeel van de jongeren in de totale groep reële werklozen, bij gebrek aan bronnenmateriaal. We kunnen echter wel vaststellen dat het probleem der oudere werklozen (ouder dan 50

68. Binnen die groep niet-verzekerden bestond overigens een belangrijk aandeel "werklozen die nog nooit werkten" (7.845 in totaal, waarvan logischerwijze 6.996 (=89%) jonger waren dan 25 jaar).

69. Deze faktor, gekoppeld aan de grotere procentuele aanwezigheid van de (hoofdzakelijk jonge, ongehuwde) vrouwen bij de niet-verzekerden, heeft tot gevolg dat de structurering naar burgerlijke stand van de groep niet-verzekerden en reële werklozen nogal afwijkt van die voor de groep verzekerden geciteerd in komende nota 192. Zie *Ek. en Soc. Telling van 27.II.1927....-Ongebezigten*, dl. 1, p.51 (bij de niet-verzekerden zijn inbegrepen: de werklozen die nog nooit werkten, en de werkloze patroons; hun aandeel kon door de tabellen niet worden afgescheiden van het totaal).

[TABEL 12]

Bij de niet-verzekerden was grosso modo de ene helft ongehuwd; bij de verzekerden was 1/4 ongehuwd. Die vaststelling is belangrijk omdat de werkloosheidsvergoeding varieerde volgens de familiale situatie. Veel gehuwden bij de groep vergoedingsgerechtigde werklozen betekende dus hogere uitgaven.

jaar), dat we zullen vaststellen in de verzekeringsstatistieken, ook in de leeftijdsstructurering van de reële werkloosheid terug te vinden is (30,87% der totale werklozen in de groep der reële werklozen, 33,99% volgens de verzekeringsstatistieken). Dit aandeel was merkkelijk hoger dan dat van de jonge werklozen. Jammer genoeg kunnen we ook hier de latere ontwikkelingen niet volgen, hoewel we naar analogie met de verzekeringsstatistieken kunnen veronderstellen dat het aandeel der ouderen ook bij de reële werklozen ietwat afnam tengevolge van de conjuncturele verslechtering.

We kunnen dit overzicht, volledigheidshalve, besluiten met een aanduiding van twee interessante sociologische gegevens. Eerst en vooral de *duur* van de werkloosheid bij alle werklozen, verzekerd of niet. 13,32% van die werklozen waren werkloos sinds minder dan 2 maand; 39,51% waren werkloos sinds begin 1936; 11,34% sinds 1935; ca. 36% sinds 34 of vroeger. Dit wijkt niet fundamenteel af van de gegevens over de werkloosheidsduur bij verzekerde werklozen alleen, zoals we nog zullen zien. Zonder verder in details te kunnen gaan (70), kunnen we ook vermelden dat de telling van 1937 voor alle werklozen samen grosso modo identieke kenmerken onderstreepte zoals die uit de verzekeringsstatistieken naar voren komen: stijging van de werkloosheidsduur met de leeftijd, en langere werkloosheidsduur in de Waalse provincies.

Een tweede belangrijk sociologisch kenmerk van de werklozen-groep kunnen we enkel putten uit de telling van 1937: de graad van scholing der werklozen. Geen andere statistische bron licht ons hierover in. Zeer frappant is het zeer hoge aandeel van zij die geen diploma of slechts een diploma van lager onderwijs behaalden. 1,50% van alle werklozen (verzekerd en niet-verzekerd, reeds of nog niet gewerkt hebbend) hadden geen enkele studie gedaan: 73,5% had enkel de lagere school volledig doorlopen. Werklozen die eender welk ander diploma hadden behaald (middelbare-, technische- of normaalschool, universiteit,...) vormden slechts een tiental percent van de werklozen (71). Desondanks werd in de

70. *Ekon. en Sociale Telling...Ongebezigten*, dl. I, p.34-41.

71. *Ibidem*, p.41-42 + tabellen met bijkomende opsplitsing (sekse, leeftijd, sociale categorie,...)

jaren 1930 reeds gesproken over het probleem van de werkloosheid der gediplomeerden (72).

2.6. KONKLUSIE M.B.T. DE TELLINGEN VAN 1930 EN 1937

Deze analyse van de twee tellingen stelde ons in staat een min of meer *volledige* kijk op de werkloosheid te bekomen. Hun statisch karakter is echter een groot nadeel. Die analyse is dus vooral belangrijk omwille van de nuancering die ze aanbrengt aan de dynamische verzekeringsstatistieken. We weten hoeveel niet-verzekerde werklozen er op twee precieze tijdstippen bestonden (nl. 1 niet-verzekerde voor iedere verzekerde in 1930; 1 niet-verzekerde voor 2 verzekerden in 1937). Dit laat ons toe een *vage* schatting te maken van het totaal aantal werklozen op andere tijdstippen. De grote moeilijkheid blijft evenwel een precies idee te geven van de evolutie in de proportie tussen verzekerden en niet-verzekerden tussen 1930 en 1937. Men kan nl. niet zeggen volgens welk ritme de overgang van de 1 - 1 naar de 1 - 2 proportie is gebeurd. De toevloed van de niet-verzekerde werklozen in de werkloosheidsverzekering en de regeringsmaatregelen die tal van werklozen weer uit de verzekering stootten, verstoren onze observaties en hebben van die evolutie zeker geen lineair proces gemaakt. Verder konden we ook aantonen dat de verschillende procentuele verhoudingen die men op basis van de verzekeringsstatistieken kan berekenen (sektoriële spreiding van de werkloosheid, intensiteit van de werkloosheid in iedere sektor afzonderlijk,

72. Zie bv. J. FLIBISS, *Le chômage intellectuel en Belgique*, Gembloux, 1940, 419 p.; A. MOENS, *Enquête sur le placement des travailleurs intellectuels*, Bruxelles, 1939, 90 p.; C. GERARD, "Le chômage des intellectuels", *Le Service Social*, 1936, p. 1-15, 42-50, 67-78; MILE MATIVA, *Quelques aspects de la crise dans certaines professions libérales atteintes en Belgique*, onuitg. skriptie Ecole Catholique du Service Social, 1937. Er was o.m. reeds sprake van een "overbevolking" in de intellektuele beroepen en van een "overproductie van diploma's". De universitair gediplomeerden (of gelijkgestelden) maakten slechts 0,67% uit van alle werklozen (maar bij de 7.845 werklozen die nog nooit gewerkt hadden, de groep waarin de jongeren precies talrijk waren, telde men reeds 38,5% die een diploma hadden hoger dan lager onderwijs, w.o. 4,47% universitair). Het probleem is dat we die opleidings spreiding van de werkloosheid niet kunnen vergelijken met de opleidings spreiding in de totale aktieve bevolking.

geografische spreiding, opdeling per leeftijd en geslacht), geen *fundamenteel* vertekend beeld van de realiteit geven, mits men bepaalde korrekties voor ogen houdt. Zo moet bv. de werkloosheidslast van sectoren als voeding, kleding, van de provincie Brabant, van de groep vrouwen en jongeren, enz., hoger geschat worden dan de maandelijkse statistieken deden uitschijnen. Het grote probleem is echter weeral dat de precieze mate van onder- of overschatting die we voor 1930 en 1937 konden vaststellen, moeilijk op de dynamische realiteit kan geprojecteerd worden, om zo een vaste "verbeteringscoëfficiënt" op de statistieken toe te passen. Daarvoor zijn de resultaten van de tellingen, i.h.b. die van 1930, te onzeker (73) en is de werkelijke economische evolutie van iedere sektor, de dynamiek van iedere leeftijdsgroep, enz. te vlottend. De jaren tussen 1930 en 1937 zijn op sociaal-economisch gebied zeer bewogen geweest; we mogen tevens ook niet vergeten dat die beide tijdstippen relatief gunstige periodes weerspiegelen, nl. het prille begin van de crisis en het hoogtepunt van een tijdelijke conjuncturele opflakking. Desondanks kunnen de tellingen van 1930 en 1937 de aanknopingspunten vormen voor een meer doorgedreven verbetering van de verzekeringsstatistieken, voor de produktie van "vervolledigde" werkloosheidsgegevens betreffende de periodes tussen de tellingsdata. Zoals gezegd, werd een eerste stap in die richting gezet door de ploeg van het Leuvense "Centrum voor Economische Studiën" (74). Die rekonstruktie heeft betrekking op de *jaarlijkse* werkloosheidsgegevens (algemeen en sectorieel) voor *industriearbeiders* (uitgez. transport). Op die interessante demarche en op haar resultaten komen we in het volgende deel terug, als we de gegevens van de maandelijkse verzekeringsstatistieken in beschouwing zullen nemen.

73. We herinneren aan de soms grote verschillen kwa sectoriële spreiding die we vaststelden tussen de tellings- en verzekeringsgegevens, zonder dat de precieze oorzaak van de verschillen kunnen worden afgebakend.

74. Referenties zie nota 3.

3. HET DYNAMISCHE BEELD VAN DE WERKLOOSHEID: DE VERZEKERINGSSTATISTIEKEN

3.1. DE WAARDE VAN DE VERZEKERINGS-STATISTIEKEN

We wezen reeds op de meest bezwarende faktor van die statistische reeks. Vermits ze het bijprodukt is van de instelling "fakultatieve werkloosheidsverzekering", geeft ze enkel een beeld van de werkloosheid onder de werkers (arbeiders + bedienden) die vrijwillig toetraden tot een (meestal syndikale) verzekeringskas tegen onvrijwillige werkloosheid. Onze voorafgaandelijke analyse van de cijfers van de twee nationale tellingen, die deze beperkende faktor niet inhielden, en hun vergelijking met de verzekeringsstatistieken van diezelfde momenten, hadden precies tot doel na te gaan of en in welke mate die laatste gegevens de werkelijkheid vervormden. De konklusies aangaande die problematiek kon men zopas lezen. We konden o.a. vaststellen dat de verzekeringsstatistieken een andere draagwijdte hebben n.g.v. de beschouwde sektor, omwille van de uiteenlopende wijze waarop het verzekeringsfenomeen was ingeworteld in de arbeidende bevolking van deze of gene bedrijfstak. Maar daarmee is nog niet alles gezegd over de waarde van de verzekeringsstatistieken, wel integendeel. De organisatie en de werking zelf van het verzekeringsstelsel hadden tal van andere gevolgen voor de betekenis van de werkloosheidsgegevens.

Die organisatie was in de jaren 1930 precies zeer complex. Daarom is het nodig enkele preciseringen te geven over de wijze waarop de werkloosheidsverzekering was georganiseerd (75). De basis van dit systeem was de "werkloosheidskas", opgericht en beheerd door het vrij initiatief, in de overgrote meerderheid der gevallen de vakbonden. Het aantal niet-syndikale werkloosheidskassen (officiële of patronale kassen) was te verwaarlozen; ze groepeerden in 1930 slechts een 3% van alle verzekerden. Die

75. Voor meer details, zie ons boek *De werkloosheid...*, passim.

zgn. "primaire" werkloosheidskassen vergoedden echter slechts een relatief gering aantal werkloosheidsdagen, o.h.a. een 60-tal dagen, de zgn. "statutaire" periode (het ging immers om de periode voorzien in de statuten van de kas, dus in het "verzekeringskontrakt" dat afgesloten werd wanneer de werker toetrad tot de kas en regelmatig zijn bijdrage betaalde en dat in werking trad — opening van de vergoedingsgerechtigdheid — nadat de pas verzekerde een jaar lang zijn bijdrage had gestort zonder aanspraak te kunnen maken op vergoeding: het zgn. stagejaar). Dat eerder broze en beperkte systeem was echter, niet lang voordien, aangevuld door een ingewikkeld stelsel van overheidstussenkomst. Na de Eerste Wereldoorlog had de regering een "Nationaal Krisisfonds" (NKF) opgericht, dat instond voor de verdeling van de financiële overheidstussenkomsten inzake werkloosheidsverzekering; die sommen bereikten de werkloze echter niet onmiddellijk via de werkloosheidskas, ze transiteerden eerst nog via een tussenschakel, de "Werkloosheidsfondsen" (WF's), in totaal een 70-tal instellingen over heel het land, opgericht en beheerd door de gemeentelijke autoriteiten. In de eerste plaats sprong de overheid bij om te beletten dat degenen die langer werkloos bleven dan de 60 statutaire dagen, zonder enige steun zouden vallen (buiten de instellingen van openbare onderstand). Daarom kende het NKF een "post-statutaire" steun toe, bestaande uit verschillende opeenvolgende steunverlengingsperiodes ("prorogaties") die, de ene na de andere, praktisch (76) het hele jaar omvatten — tot de werkloze, het jaar daarop, weer in zijn statutaire periode terecht kwam, uitgekeerd door de primaire kas (77). Daar het hier echter om een "gratis"

-
76. Vanaf 1931-32 effectief het ganse jaar door (te noteren valt echter dat één steunmaand werd uitgekeerd door de provinciale overheden).
77. Hoewel dit voor het begrip van de statistieken van gering belang is, moeten we volledigheidshalve nog zeggen dat het NKF ook insprong om de *statutaire* werkloosheidsvergoeding uit te keren aan de werkloze, als deze lid was van een kas die uitgeput was, nl. niet meer het hoofd kon bieden aan haar financiële verplichtingen (weliswaar gebeurde die uitbetaling aan een lager tarief dan het kastarief; ook de post-statutaire vergoeding was lager dan de statutaire kasvergoeding). Bovendien verleende het NKF nog een familiaal supplement aan de gehuwde werkloze, naargelang van zijn gezinstoestand. Tenslotte moeten we noteren dat ook gemeenten en provinciën diverse vergoedingen toekenden aan de werklozen van hun

steun vanwege de Staat ging (niet voorzien door het "verzekeringsskontrakt" en niet gedekt door de betaalde bijdragen), stelde de overheid een belangrijke voorwaarde aan de uitbetaling van die post-statutaire prorogaties. De werkloze moest behoren tot een bedrijfstak die zich "in crisis" bevond (op de bepalende criteria hiervoor kunnen we in dit kader niet verder ingaan) en moest, vooral, "in staat van behoefte" zijn. Zijn inkomsten, samen met die van het gezin waartoe hij behoorde, mochten een bepaald plafond niet overschrijden. Het spreekt vanzelf dat de konkrete definitie van deze "staat van behoefte" een grote invloed uitoefent op de betekenis van de vergoedingsgerechtigdheid — en van de statistieken! Inderdaad sleutelde de regering herhaaldelijk aan de definitie van de staat van behoefte, vooral in restriktieve zin en vooral in de jaren 1933 - 1934, net zoals ze regelmatig andere maatregelen trof die een weerslag hadden op de omvang en de werkingsmodaliteiten van de werkloosheidsverzekering, bv. door het beperken van de vergoedingsgerechtigdheid voor bepaalde categorieën (bv. vrouwen), door het preciezer definiëren van de verzekeraarvoorwaarden (bv. minimumperiode gewerkt hebben, belangrijk element voor de toetredingsmogelijkheden van jongeren tot de verzekering), enz.

Konkreet gezien heeft dit volgende impakt op de werkloosheidsstatistieken. De cijfergegevens zijn niet in de eerste plaats de weerspiegeling van het ritme van de economische ademhaling op zich, ze worden wel grondig beïnvloed door de *zelfstandige* fluktuaties van het verzekeringsveld. Daarmee wordt het volgende bedoeld. Een plotse stijging van het aantal opgetekende verzekerde werklozen duidt niet noodzakelijk op een verslechtering van de economische situatie aan de basis. Ze kan evengoed het gevolg zijn van de toetreding van een hele groep arbeiders tot het verzekeringsveld, die *vroeger* reeds werkloos was. In dat geval reflekteren de statistieken dus niet een reële economische beweging (de effectieve werkloosheid dateert van vóór de optekening), maar wel een wijziging in het verzekeringsveld. Omgekeerd kan het aantal opgetekende werklozen plots dalen, zonder dat die betrokken arbeiders werkelijk opnieuw aan de slag geraakten. Ze kunnen

immers uit het verzekeringsveld gestoten worden, zonder iets te zien veranderen aan hun reële werkloosheidssituatie. Beide gevallen deden zich inderdaad voor in de jaren 1930. Om diverse redenen traden vele arbeiders in het begin der jaren 1930 toe tot de werkloosheidsverzekering. Velen onder hen waren (waarschijnlijk) reeds effectief werkloos; de 'start' van hun werkloosheid werd echter pas achteraf door het statistisch registreerinstrument opgetekend. Omgekeerd zou de regering verschillende malen grote groepen arbeiders "onverzekerbaar" of "onvergoedbaar" verklaren om de werkloosheidsuitgaven in te krimpen. Ondanks een positieve evolutie van de werkloosheidsstatistieken was echter niets gewijzigd aan hun werkelijke situatie. Onthouden we dus dat de reële economische situatie en de evolutie der werkloosheidsstatistieken geen synkroon en gelijklopend beeld geven. Beiden hadden een afzonderlijke dynamiek. Het is echter onmogelijk de beschikbare kwantitatieve gegevens op één of andere wijze "aan te passen" om ze beter in overeenstemming te brengen met de reële economische evolutie. We weten immers te weinig (of niets) over de kwantitatieve betekenis van de vervormende institutionele factoren om dit te doen.

Er zijn echter nog andere institutionele factoren die een grondige invloed hebben op de betekenis van de werkloosheidsstatistieken. Vergeten we niet dat die cijfers werden opgesteld om financiële operaties te controleren, en niet om het aantal werklozen zelf te kennen (78). De statistische tabellen werden niet geproduceerd om de toekomstige economen en historici in te lichten! De vigerende reglementering bepaalde dus in de eerste plaats wie wel en wie niet werd opgenomen in de statistiek. De werklozen die niet in staat van behoefte waren en dus geen recht hadden op de (post-statutaire) NKF-vergoedingen, werden dus niet geteld (79). De werkloze arbeiders die, althans volgens regeringsnormen, "welstellend" waren, kwamen in de statistiek dus pas opduiken als ze hun

78. Zoals opgemerkt in: "Les statistiques du chômage en Belgique", *Bull. BNB*, 25.V.1936, p.555.

79. *Ibidem*, p.555 en *Bulletin van Vragen en Antwoorden van Kamer en Senaat*, 1932-1933, nr. 7 van 7.II.1933, p.137-138. Dus bv. waarschijnlijk ook werkloze stagiairs.

statutaire periode meemaakten. In 1933 - 1934 hadden overheidsreglementen die kasvergoedingsperiode van 60 dagen opgesplitst in twee periodes van één maand, mei en november (80): gedurende die maanden is in de statistieken dus weeral een "institutionele stijging" van de werkloosheid ingebakken. Daarentegen waren de karentiedagen (dagen zonder vergoeding in een werkloosheidsperiode) *theoretisch* wèl in de statistieken van de verloren arbeidsdagen opgenomen. Dit zou ook het geval moeten zijn met kleine werkloosheidsperiodes, zoals 1/2 of 1 dag per week, die normaal niet voor vergoeding in aanmerking kwamen, maar toch gecontroleerd moesten worden. In de praktijk bleek het echter zo te zijn dat vele arbeiders niet kwamen opdagen op de controle voor die dagen die geen recht op vergoeding gaven (81), zodat ook op dat vlak de statistieken de realiteit van de omvang van de werkloosheid geweld aandeden (82).

Die factoren zijn reeds zeer bezwarend voor de waarde van de beschikbare statistieken. Hun bruikbaarheid moet nòg genuanceerd worden als men gaat kijken naar de wijze van opstelling en naar hun inhoud. Wat dit "produktieproces" van de werkloosheidsstatistieken betreft moet men een duidelijk onderscheid maken tussen de jaren 1920 - 1936 en de jaren 1936 - 1939. In de eerste periode is de statistiek een bijproduct van een verzekeringsstelsel dat geleidelijk, met veel kunst- en vliegwerk, tot stand was gekomen zonder veel administratieve eenheid en logika. Door de geringe werkloosheid van de jaren 1920 kwamen de intrinsieke gebreken van dit systeem oorspronkelijk niet aan het licht. De

-
80. H. Fuss, *L'organisation de l'assurance obligatoire contre le chômage*, Bruxelles, 1937, p.158.
 81. Archief van de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening, Brussel (ARVA), PV Beheerraad van het Nationaal Krisisfonds (BR NKF), 11.IX.1930; *Usine Belge (UB)*, 15.VIII.1931, p.20.973, Bibliotheek Institut de Sociologie ULB, maandelijksse rapporten van M. Gottschalk aan IAB, 8e rapport, 1.IX.1930.
 82. De wijze van tellen van de "verloren arbeidsdagen" varieerde ook in de loop van de jaren (bv. eerst: samentellen van uren om halve of hele dagen werkloosheid te vormen; zaterdag was volledige dag; later 1/2 of 1 dag werkloosheid = volle 4 of 8 uur zonder werk; zaterdag = 1/2 dag). Cf. "Les statistiques...", *Bull. BNB*, 25.V.1936, p.557: "Il n'est pas douteux que [ces changements] ont tendu à réduire le volume du chômage recensé plutôt qu'à l'étendre".

grote crisis zou die toestand grondig wijzigen. De basis van de statistische activiteit was uiteraard de werkloosheidskas zelf. Ca. 2.000 cijferlijsten kwamen maandelijks binnen bij het ministerie van Nijverheid en Arbeid, afkomstig van de verschillende afdelingen van de kassen. Dit heeft belangrijke reperkussies op de kwaliteit van de statistiek waarover wij uiteindelijk beschikken. De overheid zelf had geen illusies over de omstandigheden waarin de cijfers, aan de basis, tot stand kwamen. "Les caisses de chômage qui nous fournissent les renseignements sont administrées par des ouvriers qui ont à peine le temps et les connaissances voulues pour fournir un relevé mensuel des plus sommaires" (83). De organisatie van de kassen en de capaciteiten van de syndikale vrijgestelden lieten niet toe veel gesofistikeerde statistieken te eisen. Sommige kassen gaven geen informatie of maakten ze te laat over aan het ministerie; "(...) telle caisse, parmi les plus importantes [= ?], n'a jamais transmis que des simulacres de statistiques. Il faut en faire l'aveu: certains tableaux statistiques, fondées sur des données introduites par les caisses, n'ont pu être élaborés que de façon approximative en faisant intervenir les éléments d'appréciation les plus divers" (84). Een voorbeeld dat we konden opsporen: een bepaalde Limburgse werkloosheidskas, die steeds ca. 140 werklozen opgaf, bleek plots meer dan 600 werklozen te tellen. Een enquête wees uit dat die kas de gedeeltelijk werklozen vroeger gewoonweg niet meetelde (85)! De resultaten van die statistische activiteit waren dus niet alleen approximatief, ze werden ook steeds met een belangrijke achterstand bekend gemaakt. Konservatieve milieus namen de gelegenheid te baat om de werking van de syndikale kassen ook vanuit dit oogpunt op de korrel

83. Archief van het Internationaal Arbeidsbureau Genève (AIAB), U 3/3/7, Julin (sekr.-gen. min. Nijv. & Arb.) aan Varlez (Genève), 7.XII. 1921 en *Les méthodes d'établissement des statistiques du chômage*, Genève, BIT, Etudes et Documents, Série C (chômage), nr. 7, 1922, p.66.

84. L. Levy, "L'évolution des statistiques du chômage en Belgique", *RdT*, febr. 1947, p.4.

85. Provinciaal Archief Limburg, dossier "Openbare Werkverschaffing aan Werklozen", Gouverneur aan minister Binnenlandse Zaken Poulet, 4.X.1933.

te nemen (86). De korrespondent van het Internationaal Arbeidsbureau voor België, Max Gottschalk, verklaarde als volgt die grote vertragingen en het tegenstrijdige karakter van sommige gepubliceerde cijfers (87):

- de cijfers over de werkloosheid in maand x worden door de kassen aan het ministerie overgemaakt de 20e dag van maand $x + 1$.
- het departement heeft die cijfers een eerste maal opgeteld de 29e dag van maand $x + 1$.
- die eerste *voorlopige* cijfers worden aan de pers bekend gemaakt rond de 2e à 5e dag van maand $x + 2$ (88).
- *nadien* controleert en verbetert het departement die cijfers om tot de definitieve publikatie in het Arbeidblad - Revue du Travail over te gaan de 15e dag van maand $x + 3$.

Voor zo'n belangrijke materie kon men dus slechts over "officiële" cijfers beschikken ten vroegste 3 maanden na het gebeuren! Maandelijkse statistieken was dus het maximum dat men van de kassen kon vragen. Wekelijkse of trimestriële statistieken, gegevens waarop het IAB aanstuurde, konden dus niet gegeven worden. "Il ne nous est pas possible d'exiger des caisses (...) des renseignements aussi complets. Leur organisation rudimentaire ne [le] leur permettrait pas" (89).

Die situatie verklaart waarom we over *zo weinig* gegevens beschikken betreffende de periode vóór 1936. De maandelijkse statistische reeksen in het Arbeidsblad beperkten zich immers tot:

- 1° het aantal verzekerden.

86. J. INGENBLEEK, *L'angoissant problème du chômage*, Bxl., 1935, p.55.

87. AIAB, U 3/4/7, Gottschalk aan IAB, 3.XII.1930.

88. De cijfers die over de werkloosheid in de dagbladpers verschenen waren dus minder korrekt dan de officiële in *RdT*!

89. Archief Ministerie van Arbeid, Brussel (AMA), ongeklass., "Note pour le Directeur-Général Vercruysse", s.d., p.3.

- 2° het aantal verzekerden volledig en gedeeltelijk werkloos (en het percentage daarvan t.o.v. het aantal verzekerden) (90).
- 3° het aantal werkloosheidsdagen gekonstateerd en vergoed door de werkloosheidskassen (en het gemiddelde hiervan per 1.000 verzekerden en per week) (91).
- 4° het aantal volledig en gedeeltelijk werklozen per provincie, met het aantal verloren werkdagen.
- 5° een reeks gegevens afkomstig van het NKF: per provincie: het aantal werklozen vergoed door het NKF, het aantal vergoede werkloosheidsdagen (voor vrijgezellen en gehuwden), de uitbetaalde sommen (hoofdvergoeding en familiale toeslag).

Al die gegevens (uitgezonderd de laatste reeks) waren opgesplitst per beroepstak; reeksen 1,2 en 4 hadden betrekking op de laatste dag van iedere maand. Dit roept onmiddellijk enkele bedenkingen op: de officiële statistieken gaven dus geen informatie over de werkloosheid per leeftijdskategorie, per geslacht, per scholingsgraad, enz. en vermeldden slecht een zeer rudimentaire opsplitsing per provincie, en niet per economische streek, stad, WF, enz... Onze kennis van de sociale en geografische artikulaties van de werkloosheid wordt er dus ten eerste door bemoeilijkt. Maar zelfs de elementen waarover we zgn. beschikken zijn met een zeker voorbehoud te behandelen. Eerst en vooral gaf de opdeling in activiteitstakken aanleiding tot onduidelijkheden. De klassering in 18 verschillende takken was de resultante van een herschikking vanwege het departement Arbeid, op basis van de ingekomen inlichtingslijsten afkomstig van de kassen. Dit resulteerde o.a. in een zeer diverse restcategorie "Andere nijverheden", die vanaf

90. Ook op het onderscheid tussen en de wijze van tellen van de gedeeltelijke en volledige werkloosheid werd kritiek uitgebracht. Meer details in "Les statistiques....", *art.cit.*, p.556 en P. GOLDSCHMIDT & G. VELTER, *L'évolution du régime belge du soutien des chômeurs*, Bxl., 1934, p.131.

91. Alle "gekonstateerde" dagen waren niet "vergoed" door de kassen: karentiedagen, N.K.F.-dagen, uitgeputte en overgenomen kassen, enz..

1932 méér dan 100.000 (op ca. 900.000) verzekerden omvatte (92), met beroepen van zeer diverse aard. Maar vooral is het begrip "aantal werklozen" zelf vatbaar voor kritiek. In theorie slaat het opgegeven getal op het aantal werklozen op één bepaalde werkdag, nl. de laatste van iedere maand. Toen de overheid in 1935 - 1936 aan een grondige hervorming van de statistieken werkte (cfr. infra), kwam men echter grondige diskrepanties in de beschikbare gegevens op het spoor. De gemeenten waren nu ook belast met de telling van de werklozen en hun cijfers verschilden enorm van die geleverd door de kassen.

[Zie Tabel 11 A achteraan]

(93) De patronale en konservatieve milieus zagen daarin onmiddellijk de bevestiging van hun ergste vermoedens: de syndikale kassen die ze niet in hun hart droegen werkten op de meest fantaisistische manier, ook wat het opmaken van statistieken betrof. Een nader onderzoek van de overheid bij de kassen leerde echter dat de opgetekende verschillen niet het gevolg waren van kwaad opzet of nalatigheid, wel van een verschil in interpretatie. Meer dan 3/4 van de kassen telden niet het aantal werkloosheidskaarten die effectief toebehoorden aan werklozen op de laatste werkdag van de maand, maar wel het totale aantal controlekaarten uitgereikt in de loop van de maand, wat een administratief eenvoudiger telprocedure was. Gedurende jaren berustten de werkloosheidsstatistieken in België dus op een "misverstand" (94):

92. Die groep zou echter vooral arbeiders uit voeding, chemie en bouw gegroepeerd hebben: zie later, analyse van die deelgroep, nota 115. Cf. ook: "Les Statistiques....", *art.cit.*, p.560-561. L. LEVY, "Evolution...", *art.cit.*, p.4; P. GOLDSCHMIDT & G. VELTER, *L'évolution...*, p.131. De NDAW, opvolgster van het NKF, trachtte in 1936 hieraan een einde te stellen: "Les assurés seront classés d'après l'industrie qui les occupe et non d'après leur profession ou leur branche de profession. Tout salarié sera affilié à une caisse de chômage, organisé pour assurer le groupe d'industrie auquel il est attaché". Bv. een timmerman die in de textiel werkt zou enkel in een kas "textiel" mogen zijn, een metaalarbeider tewerkgesteld in een mijn enkel in een kas "steen-koolmijnen", enz... ARVA, nota dienst Statistiek, 25.XI.1936.

93. "La réorganisation de la statistique de chômage", *Bulletin mensuel du Placement et du Chômage (Bull. ONPC)*, 15.VIII en 15.IX.1936, p.264-266.

94. AIAB, U 3/4/7, Gottschalk aan Nixon (hoofd dienst IAB), 12.V.1936.

ze gaven (grotendeels (95)) het totaal aantal werklozen die tenminste éénmaal in de loop van de maand gestempeld hadden, hetgeen uiteraard een hoger cijfer geeft dan het aantal werklozen op één bepaalde dag. Als men ging kijken naar het aantal gecontroleerde dagen per maand, bleken de statistieken van kassen en gemeenten inderdaad geen noemenswaardige verschillen meer te tonen.

[Zie Tabel 11 B achteraan (96)]

Ook met het "aantal" werklozen moet men dus opletten: ondanks de officiële vermelding slaat dit aantal vóór 1935 - 1936 dus *niet* op de werkloosheid van één bepaalde dag (97).

Dit sombere beeld van de waarde der werkloosheidsstatistieken vóór 1935 - 1936, kan gelukkig wat getemperd worden voor de periode vanaf 1936. Toen werden belangrijke hervormingen aangebracht aan de administratieve structuur van de werkloosheidsverzekering. Een nieuw en efficiënter centraal organisme, de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid (NDAW) volgde in 1935 het oude NKF op. Men wou van de gelegenheid gebruik maken om ook de kwaliteit van de statistieken te verbeteren. Voortaan zou de NDAW, en niet meer het departement Arbeid, voor de centralisatie instaan. De statistische dienst van de NDAW trad in werking begin 1936 en was pas half 1936 werkelijk operationeel: men moest alles van nul opbouwen (98). De eerste grote opdracht van de dienst was de verbetering van de recente gemeentelijke statistiek. In april 1935 had de pas gevormde regering Van Zeeland immers beslist de gemeenten te verplichten wekelijks een statistiek op te stellen van de dagelijkse gekon-

95. Vermits toch 1/4 van de kassen de korrekte tellingswijze toepasten.

96. "La réorganisation...", *art.cit.*, *Bull.ONPC*, 15.VIII en 15.IX.1936, p.266.

97. Maar de vergelijking van de cijfers geleverd door de Telling van 31 december 1930 en verzekeringsstatistiek van december 1930 zou erop wijzen dat dit in die bepaalde periode *niet* het geval zou zijn en dat in de beginfase van de crisis de gegevens tóch betrekking zouden hebben op de laatste dag van de maand (zie in bijlage opmerkingen bij tabel 5).

98. "Rapports semestriels sur l'activité de l'ONPC", 1 september 1935 - 29 februari 1938 in *Bull. ONPC*, 15.V.1936, p.29 en 1 maart 1936 - 31 augustus 1936 in *Bull. ONPC*, 15.XI.1936, p.441-442.

troleerde werkloosheid (99). Zo zou men ook veel *sneller* over de nodige informatie beschikken. Die regering had haar beleid immers in het teken van de "opslorping van de werkloosheid" gesteld en wou hierover vanzelfsprekend op efficiëntere wijze ingelicht worden. In een eerste fase was het echter zeer moeilijk om van alle gemeenten regelmatige cijfers te verkrijgen. Ca. 4% (tot soms zelfs 10%) der werklozen bleken bovendien aan die tellingswijze te ontsnappen doordat sommige werklozen alléén door de kas gecontroleerd werden. Door verscheidene aanpassingen, waarop we niet kunnen ingaan (100) ec, werden die gebreken geleidelijk verholpen en beschikte de NDAW vanaf begin 1936 over verschillende reeksen cijfers, die *veel sneller* (101) tot stand kwamen en ook akkurater waren. De kassen speelden nog een zekere rol in de totstandkoming van die cijfers, maar het gros van het werk werd voortaan geleverd door de gemeenten. Men kende nu het dagelijks aantal gecontroleerde werklozen. Men kon ook een wekelijks en een maandelijks gemiddelde van het dagelijks aantal gecontroleerde werklozen opstellen. Men kende tevens het totaal aantal werklozen die per maand in de gemeentelijke stempelburelen waren ingeschreven. Al die gegevens werden dus verzameld door de gemeenten; ze pasten zich relatief snel aan de nieuwe vereisten van de overheid aan. In juli 1936 waren nog 300 (op de ca. 2600) gemeenten ten achter op dit gebied; in februari 1937 was dit aantal gedaald tot acht (102). Ook de kassen bleven evenwel hun oude statistiek leveren, maar ze was aangepast aan de feitelijke

99. Vroeger waren de *kassen* belast met de uitvoering van de controle. Later konden de kassen nog 1 controle per dag uitoefenen, de andere werd uitgevoerd door de gemeente. Een K.B. van 1.IV.1936 verplichtte de gemeenten de 2 dagelijkse controles uit te voeren; een M.B. van 30.VI.1936 schafte de tweede dagelijkse controle af.

100. Details in "La réorganisation...", *Bull. ONPC*, 15.VIII en 15.IX.1936, p. 203 e.v..

101. Naast de maandelijks gepubliceerde gegevens, produceerde de NDAW tevens ook de niet gepubliceerde "wekelijkse nota's", die een beperkte stencil-oplage kenden. Een kollektie hiervan voor 1938-1940 in ARA, Papieren Van Isacker, Série II, nr. 1.

102. "Rapport semestriel sur l'activité de l'ONPC", september 1936 - februari 1937 in *Bull. ONPC*, juni 1937, p.134.

toestand. Voortaan werd ze, korrek, voorgesteld als zijnde het "totaal aantal werklozen in de loop van de maand door de kassen vergoed". Verder was men op de hoogte van het aantal vergoede en gecontroleerde *dagen*. Bovendien had men door de nieuwe organisatie ook een beter zicht op de sociale artikulaties van de werkloosheid. Men publiceerde gegevens voor ieder van de 55 "Regionale Burelen" van de NDAW (niet meer uitsluitend per provincie); men kende de verhouding per geslacht en leeftijdsgroep. Een verfijnder analyse van de heterogene groep "werklozen" kon dus pas vanaf 1936 gegeven worden. Op enkele maanden tijd beschikte de overheid over een merklijk verbeterd statistisch instrument. Met enige fierheid schreef het eerste driejaarlijks rapport van de NDAW: "On peut affirmer, sans être taxé de présomption, qu'au point de vue de la statistique du chômage, la Belgique est le seul pays capable de fournir des renseignements d'une telle précision avec une telle rapidité" (103).

Door die toestand wordt de bedroevende kwaliteit van de cijfers vóór 1936 echter maar duidelijker. Men heeft daar nauwelijks zicht op de sociale en geografische structuur van de werkloosheid; men kent zelfs niet het aantal werklozen op één bepaalde dag; het grootste "à peu près" was gangbaar bij het opstellen van die cijfers. Een auteur stelde zich de vraag: "Pourquoi avoir publié une statistique aussi douteuse?" (104). Mutatis mutandis zou men zich de vraag kunnen stellen: waarom zo'n twijfelachtige gegevens gebruiken voor een historische analyse? Ons antwoord zal hetzelfde zijn als dat van deze auteur: zonder die gegevens zijn we verstoken van *iedere* indikator betreffende een kruciaal sociaal fenomeen in een uiterst belangrijke periode. We zijn dus genoopt ze te gebruiken, op voorwaarde dat men al die opgesomde institutionele distorties niet vergeet en dat men steeds goed voor ogen houdt dat het hier slechts om *indikatoren* gaat. Met zulke gegevens is ieder cijferfetichisme totaal uit den boze. Gewapend met

103. "Rapport triennal 1935-1938" in *Bull. ONPC*, november 1938, p.494. Men vergat daarbij evenwel dat de nadelen verbonden aan het fakultatief karakter van de werkloosheidsverzekering (niet-verzekerde werklozen, fluktuaties van het aantal verzekerden) wel degelijk bleven bestaan.

104. L. LEVY, "Evolution...", *art.cit.*

die voorzorgen, kunnen we nu trachten het fenomeen "werkloosheid" zelf te benaderen. Dit doen we in een tweede, later te publiceren deel van dit artikel.

Tabel 1

MAANDELIJKSE INDEX VAN DE INDUSTRIELE PRODUKTIE IN BELGIË (1929-1939) (1923-1925 = 100)

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Jan.	141.8	133.4	109.7	97.0	93.5	97.1	92.6	111.2	120.8	102.2	103.0
Feb.	133.6	131.0	106.1	92.4	91.0	90.9	90.9	111.7	121.6	97.0	101.9
Maart	139.6	127.5	110.4	91.1	94.3	92.6	92.6	111.6	125.2	94.1	104.6
April	143.1	125.2	108.6	90.7	92.3	91.6	99.5	110.2	125.9	92.9	105.6
Mei	142.0	123.6	100.6	88.7	98.0	90.3	100.8	104.8	121.2	92.5	109.2
Juni	141.3	109.7	105.2	84.5	92.9	88.7	96.9	67.2	124.8	92.7	111.4
Juli	135.7	108.5	107.0	66.2	90.3	89.4	96.0	102.5	120.8	91.1	105.7
Aug.	135.6	107.9	106.5	65.7	86.6	89.1	97.9	106.7	115.0	88.3	101.3
Sept.	136.1	107.9	104.6	87.1	89.0	90.0	101.4	108.6	122.3	95.4	98.5
Okt.	139.0	110.9	106.2	87.6	90.1	93.0	107.8	118.4	122.0	103.4	108.9
Nov.	140.3	107.8	103.9	95.7	97.1	94.8	113.2	123.3	117.0	109.2	117.1
Dec.	133.6	106.9	95.2	95.7	95.2	93.0	109.0	119.9	112.0	104.4	112.6
Gemid.	138.5	116.7	105.2	87.6	92.5	91.7	100.0	108.1	120.7	98.0	106.6

Tabel 2

EVOLUTIE VAN DE TOTALE BELGISCHE UITVOER
(in 1000 BF) EN VAN DE INDEX DER
GROOTHANDELSPRIJZEN (1929-1939) (6)

	Uitvoer in 1000 Bf	Index	Groothandelsprijzen
1929	31.880	100	100
1930	26.159	82,0	87,3
1931	23.178	72,7	73,5
1932	15.142	47,4	62,5
1933	14.288	44,8	58,9
1934	13.795	43,2	55,5
1935	16.126	50,5	63,1
1936	19.745	61,9	69,0
1937	25.516	80,0	80,3
1938	21.670	67,9	74,0
1939	21.782	68,3	76,2

Tabel 2 A

	Aantal ondernemingen failliet verklaard	% ondernemingen die het boekjaar met verlies afsloten	Bedrag (in miljoen F) van de openbare emissies van titels van Belgische en Kongolese industriële- en handelsmaatschappijen
1929	444	17,6	14.965
1930	575	19,7	5.356
1931	852	29,2	4.403
1932	1.153	41,3	2.152
1933	1.237	44,5	1.743
1934	1.218	41,7	2.167
1935	825	39,8	3.082
1936	644	26,7	3.700
1937	589	22,6	6.498
1938	655	23,5	2.525
1939	751	29,0	1.157

Tabel 3**JAARGEMIDDELTE VAN DE MAANDELIJKSE INDEXCIJFERS VAN DE INDUSTRIELE PRODUKTIE
VAN ENKELE BELANGRIJKE BEDRIJFSTAKKEN (1929-1939) (1923-1925 = 100) (12)**

	Steenkool- mijnen	Ferro- metallurgie	Textiel	Glas	Groeven
1929	118	165	128	137	131
1930	118	131	108	83	130
1931	115	110	99	68	104
1932	92	94	90	55	82
1933	108	96	86	52	75
1934	112	100	72	54	85
1935	112	107	91	59	89
1936	117	112	105	63	107
1937	127	130	113	71	111
1938	125	84	91	55	98
1939	127	105	103	(53)	85

Tabel 4

**TOTALE TEWERKSTELLING, PER SEKTOR (BEDIENDEN+ARBEIDERS) IN DE BELGISCHE
NIJVERHEIDS- EN HANDELSONDERNEMINGEN IN AKTIVITEIT OP 31.XII.1930 EN 27.II.1937 (20)**

	1930	1937	Vershil 1937 t.o.v. 1930	Winst of verlies in % van de cijfers van 1930
Visserij	988	1523	+ 535	+ 54,1%
Steenkoolmijnen	174.959	143.717	-31.242	- 17,8%
Groeven	34.051	31.203	-2.848	-8,3%
Metaal	233.760	217.012	-16.748	-7,1%
Keramik	34.216	27.336	-6.880	-20,1%
Glas	28.267	25.420	-2.847	-10,0%
Chemie	77.281	69.962	-7.319	-9,4%
Voeding	79.584	83.390	+3.806	+4,7%
Textiel	172.422	162.215	-10.207	-5,9%
Kleding	49.595	52.739	+3.144	+6,3%
Bouw	97.520	96.925	-595	-0,6%
Hout & Meubel	58.985	56.447	-2.538	-4,3%
Huiden & Leder	35.120	32.360	-2.760	-7,8%
Tabak	12.088	12.065	-23	-0,1%

	1930	1937	Vershil 1937 t.o.v. 1930	Winst of verlies in % van de cijfers van 1930
Papier	17.178	19.232	+2.054	+11,9%
Boek	20.573	21.608	+1.035	+5,0%
Kunst & precisie	23.545	24.897	+1.352	+5,7%
Transport	24.944	19.301	-5.643	-22,6%
Totaal nijverheid	1.175.076	1.097.352	-77.724	-6,6%
Handel (verk. v. prod.)	109.057	121.287	+12.230	+11,2%
Dienstensektor (banken, hotels, verzekeringen,...)	64.583	61.831	-2.770	-4,2%
Totaal handel	173.640	183.100	+9.460	+5,4%

Tabel 5

**AANTAL VERZEKERDE EN REËLE WERKLOZEN PER SEKTOR EN HET PERCENTAGE VAN HET AANTAL
VERZEKERDE T.O.V. HET AANTAL REËLE WERKLOZEN (31.XII.1930 en 27.II.1937) (35)**

	1930									1937			
	Volledig werkl.			Gedeeltelijk w.			Voll.+Ged.			(*) Volledig werklozen			
	VW	in %RW	RW	VW	in %RW	RW	VW	in %RW	RW	RW(1)	VW(2)	in%RW(2)	RW(2)
Bed. Industrie	484	15,43	3.135	855	33,95	2.518	1.339	23,68	5.653	6.706	1.561	32,01	4.876
Handel	219	6,60	3.315	67	6,75	992	286	6,64	4.307	6.356	1.415	24,10	5.870
Onbepaald	24	3,79	632	1	11,1	9	25	3,90	641	-	-	-	-
Tot. bedienden	727	10,26	7.082	923	26,22	3.519	1.650	15,56	10.601	13.062	2.976	27,69	10.746
Arb. Industrie													
Visvangst	23	14,55	158	12	22,64	53	35	16,58	211	240	119	55,23	217
Mijnen	446	27,31	1.633	651	37,37	1.742	1.097	32,50	3.375	4.777	3.170	75,62	4.192
Groeven	1.301	61,16	2.127	3.800	58,80	6.462	5.101	59,38	8.589	2.410	1.955	85,97	2.274
Metaal	11.241	50,28	22.353	27.615	56,08	49.241	38.856	54,27	71.594	21.944	18.267	76,81	23.782
Keramik	3.113	55,94	5.564	3.270	52,07	6.280	6.383	53,89	11.844	7.797	5.864	81,86	7.163
Glas	1.698	61,05	2.781	1.915	38,58	4.963	3.613	46,65	7.744	2.969	2.559	84,87	3.015
Chemie	1.062	37,25	2.851	2.032	35,90	5.659	3.094	36,35	8.510	4.561	2.430	76,00	3.197
Voeding	962	25,57	3.761	934	25,49	3.664	1.896	25,53	7.425	10.569	3.782	34,63	7.017
Textiel	8.788	52,58	16.711	50.629	71,75	70.561	59.417	68,08	87.272	14.384	11.057	78,44	14.065

	1930									1937			
	Volledig werkl.			Gedeeltelijk w.			Voll.+Ged.			(*) Volledig werklozen			
	VW	in %RW	RW	VW	in %RW	RW	VW	in %RW	RW	RW(1)	VW(2)	in%RW(2)	RW(2)
Kleding	1.070	12,28	8.712	1.566	16,22	9.650	2.636	14,35	18.362	4.437	1.133	24,74	4.579
Bouw	14.068	40,94	34.360	7.228	39,96	18.088	21.296	40,60	52.448	45.341	35.623	75,52	47.169
Hout & meubel	7.185	50,90	14.115	7.201	51,38	14.013	14.386	51,14	28.128	12.454	10.658	68,81	15.488
Huid & leder	1.576	41,38	3.808	5.962	56,43	10.564	7.538	52,44	14.372	3.235	2.238	66,01	3.390
Tabak	387	61,52	629	821	69,39	1.183	1.208	66,66	1.812	1.181	818	73,82	1.108
Papier	245	39,57	619	1.136	50,28	2.259	1.381	47,98	2.878	1.044	635	71,10	293
Boek	463	52,91	875	394	57,77	682	857	55,04	1.557	1.512	952	64,71	1.471
Kunst & precisie	10.498	68,01	15.435	3.551	55,98	6.343	14.049	64,51	21.778	2.731	1.521	61,52	2.472
Transport	3.359	48,13	6.978	10.899	74,09	14.709	14.258	65,74	21.687	8.004	7.796	66,71	11.685
Totaal arbeiders	67.155	46,80	143.470	129.616	57,32	226.116	196.771	53,24	369.586	149.500	110.577	72,18	153.177
Handel	622	18,86	3.616	565	21,03	2.686	1.187	18,83	6.302	9.354	2.169	40,66	5.334
Onbepaald	48	11,82	406	3	20,00	15	51	12,11	421	-	-	-	-
Totaal arbeiders	67.825	45,98	147.492	130.184	56,89	228.817	198.009	52,61	376.309	158.854	112.746	71,12	158.511
Totaal (**)	68.552	44,34	154.574	131.107	56,42	232.336	199.659	51,60	386.910	171.916	115.722	68,37	169.257

VERKLARING

(*) Voor volgende takken volgens luik (1) zijn volgende aantallen verzekerde werklozen opgegeven: voeding: 6.135 (58,05% van RW); bouw: 34.001 (74,99%), hout & meubel: 8.561 (68,74 %), transport: 5.304 (66,27%): zie *Economische en Sociale Telling van 27.II.1937. Telling der Ongebezigten. Het Rijk*, dl. 1, p. 31-32.

(**) Bedienden én arbeiders

VW verzekerde werklozen

RW "reële" werklozen (verz. + niet verz.)

Bron: Archief van het Nationaal Instituut van de Statistiek, "Recensement de l'Industrie et du Commerce", 31.XII.1930, p.34, Cadre IV, "Chômeurs"; *Economische en Sociale Telling van 27.II.1937. Telling der Ongebezigten. Het Rijk*, dl.1, p.31-32, 45-46 en 167 en 171.

METHODOLOGISCHE OPMERKINGEN

(1) Voor beide tellingen

We gebruikten de term "reële" werklozen gemakkelijks halve om het totaal aantal der verzekerden *en* niet-verzekerden aan te duiden. Om het aantal niet-verzekerde werklozen te kennen moet men dus uiteraard de verzekerde van de reële werklozen aftrekken. Noteren we dat beide tellingen in de winterperiode vielen: de seizoenswerkloosheid (i.h.b. in de bouw) was toen dus hoger dan tijdens de rest van het jaar.

(2) Voor 1930

De cijfers voor de verzekerden in de telling en in de maandelijksse verzekeringsstatistiek van *RdT* komen niet overeen, hoewel ze in theorie op dezelfde datum betrekking hebben (voor *RdT* waren er 63.540 volledig en 117.519 gedeeltelijk werklozen; i.p.v. 68.522 en 131.107 volgens de telling). De telling geeft voor het aantal *werklozen* dus hogere cijfers, terwijl ze voor het aantal *verzekerden* tegelijk *lagere* cijfers geeft dan *RdT* (resp. 655.320 verzekerden in de telling; 693.045 in *RdT*). De verklaring voor de diskrepantie m.b.t. het aantal verzekerden is me totaal onbekend. Het wijst erop dat men zeer voorzichtig moet zijn met beide bronnen, vermits men niet weet waar de oorzaak van die verschillen ligt. De verschillende cijfers voor het aantal werklozen kan men verklaren doordat bepaalde niet-vergoedingsgerechtigde werklozen (vrijwillig werklozen; arbeiders zonder werk maar waarvan het kontrakt niet verbroken werd, bv.

technisch werklozen; uitgesloten door karentie of staat van behoeftigheid, enz.) niet in *RdT* maar in wel in de telling terecht kwamen. Het lagere cijfer van de verzekeringsstatistiek zou dus gerechtvaardigd zijn. Maar dit roept een ander probleem op. We zullen later zien dat in 1936 de maandelijkse verzekeringsstatistieken door de kassen geleverd in feite grotendeels betrekking hebben op dat aantal werklozen in de loop van de maand vergoed of ingeschreven, en niet op één bepaalde dag, zoals de statistiek in theorie zegt. Als dit zo in december 1930 ook het geval zou zijn, dan zou het aantal werklozen in december 1930 in *RdT* dus hoger moeten zijn dan het aantal in de telling, terwijl net het omgekeerde waar is. Moet men daaruit besluiten dat in december 1930 de theoretische statistische telprocedure (aantal werklozen op de laatste dag van de maand) toch nog korrekt werd toegepast en nageleefd door de kassen?

(3) Voor 1937

Ook hier bestaat een afwijking tussen de telling en de verzekeringsstatistiek van de NDAW (resp. 122.307 volledig werklozen en 129.404). Die afwijking is echter volkomen normaal: het laatste cijfer heeft betrekking op het aantal werklozen in de loop van de maand ingeschreven in een gemeentelijk stempelbureel (dit cijfer is natuurlijk hoger dan het aantal werklozen op één dag). De *dagelijkse* NDAW-statistiek maakte toen nog geen onderscheid tussen volledig en gedeeltelijk werklozen (cf. infra). Voor 1937 bestaat een bijkomende moeilijkheid: de opdeling per bedrijfstak. De opdeling van de werklozen volgens "de industrie waar ze het laatst werkten", die strikt overeenkomt met de opdeling van 1930, geeft, op enkele uitzonderingen na, niet het aantal verzekerden en niet-verzekerden afzonderlijk (alleen het totaal); zie *Economische en Sociale Telling van 27.II.1937. Telling der Ongebezigten. Het Rijk*, dl. I, p. 25, 31-33 en vooral p. 44. Die cijfers worden opgegeven in luik 1, aangeduid als "RW(1)", van de tabel voor 1937. De andere opdeling van de werklozen, per beroepsgroep, komt dus niet strikt overeen met de gegevens voor 1930, maar enkel hiervoor hebben we de volledige sectoriële opdeling van het totaal aantal werklozen in verzekerden en niet-verzekerden (luik 2, aangeduid als "VW(2)" en "RW(2)"). Die verschillende opdelingen per sektor leiden soms tot aanzienlijke verschillen, zoals men kan vaststellen. De telling van 1937 maakte overigens ook speciale opdelingen die niet in de telling van 1930 afzonderlijk voorkwamen: "leidende werklieden" (1752 werklozen, waarvan 596 verzekerden), "sociale stand onbekend"(48), "werklozen die nog niet gewerkt hebben" (5.039 jonge arbeiders en 2.758 jonge bedienden, allen onverzekerd). Deze werklozen werden niet opgenomen in bovenstaande tabel, evenmin de arbeiders en bedienden werkzaam in sectoren die niet tot handel en nijverheid behoren, i.h.b. 4.482 verzekerde en 4.329 niet-verzekerde arbeiders uit de landbouw. Telt men die laatste categorieën bij de bovenstaande getallen, dan bekomt men:

	verz. w.	niet-verz. w.	tot.	verz. w. in % tot.
bedienden	3.252	9.923	13.175	24.68
arbeiders	119.055	54.553	173.608	68.57
totaal	122.307	64.476	186.783	65.48

Die cijfers hebben betrekking op de werklozen die reeds gewerkt hebben. "Leidende arbeiders" werden bij "arbeiders" geteld. Voegt men daar de 7.797 arbeiders en bedienden bij die nog niet werkten (vnl. jongeren, allen onverzekerd), komt het totaal aantal werklozen op 194.580 (waarvan 62.85% verzekerd waren). De sociale groep "patroons" die werkloos was (4.218) brengt het algemeen totaal der Belgische werklozen op 198.798 + 48 werklozen waarvan de sociale stand onbekend is = 198.846 ("patroons" werden als "werkloos" opgetekend als hun bedrijf stillag tengevolge van overmacht, bv. staking, klimatologische omstandigheden,... Echter niet deze waarvan de inactiviteit het gevolg is van de normale seizoenfluctuatie).

Tabel 6

**PERCENTAGE WERKLOZEN VAN IEDERE TAK IN HET TOTAAL AANTAL WERKLOZEN
(xii.1930 en ii.1937)**

		1930					1937(b)			
		VOLLEDIG WERKL		VOLL. + GED. WERKL			VOLLEDIG WERKLOZEN			
		VW	RW	VW	RW	VW(a)	VW (2)	RW (2)	RW (1)	VW(c)
Bed.	Industrie	66.57	44.26	81.15	53.32	-	52.45	45.37	51.33	-
	Handel	30.12	46.80	17.33	40.62	-	47.54	54.62	48.66	-
	Onbepaald	3.30	8.92	1.15	6.04	-	-	-	-	-
	Totaal bed.	100	100	100	100		100	100	100	-
Arb.	Industrie									
	Visvangst	0.03	0.10	0.01	0.05	-	0.10	0.13	0.15	-
	Mijnen	0.65	1.12	0.55	0.89	2.46	2.81	2.64	3.00	3.02
	Groeven	1.91	1.44	2.57	2.28	4.94	1.73	1.43	1.51	5.58
	Metaal	16.57	15.15	19.62	19.02	21.48	16.20	14.99	13.81	15.95
	Keramiek	4.58	3.77	3.22	3.14	2.81	5.20	4.51	4.90	1.08
	Glas	2.50	1.88	1.82	2.05	1.70	2.26	1.90	1.86	2.34
	Chemie	1.56	1.93	1.56	2.26	0.74	2.15	2.01	2.87	1.94
	Voeding	1.41	2.54	0.95	1.97	0.58	3.35	4.42	6.65	2.24

Textiel	12.95	11.33	30.00	23.19	32.71	9.83	8.87	9.05	10.19
Kleding	1.57	5.90	1.33	4.87	0.83	1.00	2.88	2.73	0.54
Bouw	20.74	23.29	10.75	13.93	6.70	31.59	29.75	28.54	24.97
Hout & meubel	10.59	9.57	7.26	7.47	4.81	9.45	9.77	7.83	12.01
Huid & leder	2.32	2.58	3.80	3.81	2.48	1.98	2.13	2.03	1.62
Tabak	0.57	0.42	0.61	0.48	0.58	0.72	0.69	0.74	0.51
Papier	0.36	0.41	0.69	0.76	0.64	0.56	0.56	0.65	0.33
Boek	0.68	0.59	0.43	0.41	0.34	0.84	0.92	0.95	0.74
Kunst & precisie	15.47	10.46	7.09	5.78	5.23	1.34	1.55	1.71	0.70
Transport	4.95	4.73	7.20	5.76	4.98	6.91	7.37	5.03	4.52
Totaal Ind. Arb.	99.01	97.27	99.37	98.21		98.08	96.64	94.11	
Handel	0.91	2.45	0.59	1.67		1.92	3.36	5.88	
Onbepaald	0.88	0.27	0.02	0.11		-	-	-	
Totaal Arbeiders	100	100	100	100		100	100	100	
Tot. Bedienden + Arbeiders	-	-	-	-	100				100

- (a) Volgens Rdt; bijvoegen 5.90 voor "Diverse Industrieën".
- (b) Berekening volgens opmerking nota bij tabel 5, voor betekenis (1) en (2).
- (c) Volgens MNDAW; bijvoegen 10.66 voor "Diverse Industrieën" en 1.76 voor bedienden; berekend op aantal vergoede (124.669) en niet "gecontroleerde" werklozen (129.404).

Tabel 7

**PERCENTAGE WERKLOZEN (voll. en voll. + ged.) VAN IEDERE TAK IN HET AANTAL
VERZEKERDEN OF ARBEIDERS + BEDIENDEN VAN DIE TAK (dec. 1930).**

		VOLLEDIG			VOLLEDIG + GEDEELTELIJK		
		VW ¹	RW ²	VW ³ (a)	VW ¹	RW ²	VW ³ (b)
Bed.	Ind.	1.77	1.69	?	4.89	3.05	?
	Handel	2.64	2.78	?	3.45	3.61	?
	Onbep.	92.30	59.67	?	96.15	60.52	?
	Tot. Bed.	2.03	2.32	?	4.62	3.47	?
Arb.	Visv.	8.45	9.59	?	12.86	12.81	?
	Mijnen	0.74	1.01	0.4	1.82	2.09	6.6
	Groeven	6.57	5.99	7.3	25.77	24.19	35.7
	Metaal	8.52	7.64	7.1	29.46	24.50	25.1
	Keram.	19.60	15.16	27.5	40.19	32.28	39.9
	Glas	15.42	10.33	10.5	32.81	28.77	24.1
	Chemie	5.93	5.34	3.5	17.30	15.95	30.6
	Voeding	5.93	5.37	3.0	11.69	10.62	7.0
	Textiel	6.70	7.40	6.7	45.36	38.67	38.9
	Kleding	13.50	11.03	10.0	32.27	23.24	24.4

		VOLLEDIG			VOLLEDIG + GEDEELTELIJK		
		VW ¹	RW ²	VW ³ (a)	VW ¹	RW ²	VW ³ (b)
	Bouw	25.06	21.52	19.5	37.94	32.86	23.2
	Hout & M.	17.99	13.92	17.6	36.03	27.75	27.2
	Huid & L.	9.50	9.17	6.3	45.46	34.64	32.5
	Tabak	5.15	4.70	3.1	16.10	13.54	12.4
	Papier	4.06	3.86	2.1	22.93	17.97	28.1
	Boek	4.54	4.32	2.4	8.42	7.69	4.6
	K & P	52.56	41.45	52.8	70.34	58.48	54.5
	Transport	7.88	6.36	3.7	33.45	19.77	31.0
TOT.	arb. ind.	10.99	9.68		32.21	24.95	
	Onbep.	87.27	50.37		13.73	9.87	
TOT.	arb. handel	7.19	5.66		92.72	52.23	
TOT.	arb.	10.94	9.54		31.95	24.35	
TOT.	bed. + arb.	10.46	8.35	9.2	30.47	20.91	26.2

(a) bijvoegen 8.9% voor "diverse industrieën".

(b) bijvoegen 14.9% voor "diverse industrieën".

1 = t.o.v. het aantal verzekerden

2 = t.o.v. het aantal arbeiders + bedienden

3 = t.o.v. het aantal verzekerden volgens *Rdt*

Tabel 8

**AANTAL VERZEKERDE EN REËLE WERKLOZEN PER PROVINCIE EN PERCENTAGE VAN HET AANTAL
VERZEKERDE T.O.V. HET AANTAL REËLE WERKLOZEN (31.XII.1930 en 27.II.1937) (53)**

	1930									1937		
	Volledig werkl.			Gedeeltelijk werkl.			Voll. + Ged. werkl.			Volledig werkl.		
	V.W.	R.W.	(1) in % (2)	V.W.	R.W.	(4) in % (5)	V.W.	R.W.	(7) in % (8)	V.W.	R.W.	(10) in % (11)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	
Antwerpen	27.989	44.633	62,70	32.454	35.755	65,59	51.443	80.388	63,99	28.894	38.996	74,09
Brabant	5.847	31.777	18,40	7.528	31.030	24,26	13.375	62.807	21,29	15.271	36.705	41,60
West-Vlaanderen	9.973	17.296	57,66	19.473	28.090	69,32	29.446	45.386	64,87	19.425	26.411	73,54
Oost-Vlaanderen	12.771	24.528	52,06	36.439	51.944	70,15	49.210	76.472	64,35	27.146	37.600	72,19
Henegouwen	5.120	13.093	39,10	12.318	27.112	45,43	17.438	40.205	43,37	18.247	24.159	75,52
Luik	5.371	16.062	33,43	28.567	46.032	62,05	33.938	62.094	54,65	7.892	13.512	58,40
Limburg	848	2.627	32,28	910	2.461	36,97	1.758	5.088	34,55	2.630	4.573	57,51
Luxemburg	49	1.152	4,25	92	1.530	6,01	141	2.682	5,25	792	1.523	52,00
Namen	584	3.406	17,14	2.326	8.382	27,74	2.910	11.788	24,68	2.010	3.364	59,75
Totaal	68.552	154.574	44,34	131.107	232.336	56,42	199.659	386.910	51,60	122.307	186.783	65,48

Tabel 9

**PROCENTUEEL AANDEEL VAN IEDERE PROVINCIE IN HET TOTAAL AANTAL
WERKLOZEN (XII.1930 en II.1937) (55)**

	1930							1937		
	Voll. werklozen		Ged. werklozen		Voll. + Ged. werklozen			Voll. werklozen		
	VW	RW	VW	RW	VW	RW	VW ¹	VW	RW	VW ²
Antwerpen	40.82	28.87	17.88	15.38	25.76	20.77	25.05	23.62	20.87	22.55
Brabant	8.52	20.55	5.74	13.35	6.69	16.23	6.17	12.48	19.65	12.70
West-Vlaand.	14.54	11.18	14.85	12.09	14.74	11.73	16.39	15.88	14.13	15.67
Oost-Vlaand.	18.62	15.86	27.79	22.35	24.64	19.76	23.34	22.19	20.13	22.25
Henegouwen	7.46	8.47	9.39	11.66	8.73	10.39	9.52	14.91	12.93	15.50
Luik	7.83	10.39	21.78	19.81	16.99	16.04	18.42	6.45	7.23	6.84
Limburg	1.23	1.69	0.69	1.05	0.88	1.31	0.57	2.15	2.44	2.14
Luxemburg	0.07	0.74	0.07	0.65	0.07	0.69	0.06	0.64	0.81	0.70
Namen	0.85	2.20	1.77	3.60	1.45	3.04	0.43	1.64	1.80	1.60
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1. Volgens *Rdt*

2. Volgens *M.NDAW*

Tabel 10

AANTAL VERZEKERDE EN REËLE VROUWELIJKE WERKLOZEN; PERCENTAGE VAN DE EERSTE KATEGORIE T.O.V. DE TWEEDE; PERCENTAGE VAN IEDERE KATEGORIE OP HET KORRESPONDERENDE TOTAAL MANNELIJKE EN VROUWELIJKE WERKLOZEN (31.XII.1930 EN 27.II.1937) (57).

	1930										1937									
	Voll.					Ged.					Voll. + Ged.					Voll.				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Vr.	%Ma. +Vr.	Vr.	%Ma. + Vr.	(1)%(3)	Vr.	%Ma. + Vr.	Vr.	%Ma. +Vr.	(6)%(8)	Vr.	%Ma. + Vr.	Vr.	%Ma. + Vr.	(12)% (13)	Vr.	%Ma. + Vr.	Vr.	%Ma. + Vr.	% (1) in (3)
	VW.	VW	RW	RW		VW	VW	RW	RW		VW	VW	RW	RW		VW	VW	RW	RW	
Bedienden	81	11,14	1.599	22,57	5,06	93	10,07	596	16,93	15,60	174	10,54	2.195	20,70	7,92	322	9,90	3.052	19,40	10,41
Arbeiders	5.342	7,87	21.557	14,61	24,78	30.079	23,10	61.053	26,68	49,26	35.421	17,88	82.610	21,95	42,87	2.577	2,16	10.815	6,05	23,82
Totaal	5.423	7,91	23.156	14,98	23,41	30.172	23,01	61.649	26,53	48,94	35.595	17,82	84.805	21,91	41,97	2.899	2,37	13.907	7,14	20,84

Vr. = Vrouwen
Ma. = Mannen

Tabel 11

LEEFTIJDSOPBOUW VAN DE WERKLOZENBEVOLKING (27.II.1937) (67)

	Aantal VW	% op tot.VW	Aantal NVW	% op tot.NVW	Aantal RW	% op tot.RW	VW in % RW
-25 j.	11.695	9,56	22.631	31,29	34.326	17,63	34,07
25-30 j.	14.216	11,62	8.334	11,52	22.550	11,58	63,04
30-40 j.	31.714	25,92	12.531	17,32	44.398	22,81	71,43
40-50 j.	23.104	18,89	10.294	14,23	33.389	17,15	69,17
50-60 j.	26.751	21,87	11.262	15,57	38.013	19,53	70,37
+60 j.	14.825	12,12	7.264	10,04	22.089	11,34	67,11
onbekend	2	0,00	5	0,00	7	0,00	28,57
Totaal	122.307	100	72.321	100	194.628	100	62,84

Tabel 11 A**AANTAL WERKLOZEN "OP DE LAATSTE WERKDAG"
VAN ENKELE MAANDEN IN 1935 (93).**

	Volgens de kassen	Volgens de gemeenten	Vershil in %
April	308.529	192.397	60,36
Mei	274.085	188.017	45,77
Juni	250.647	177.230	41,42
Juli	247.425	173.981	42,21
Augustus	242.766	175.067	38,67
Septem.	245.851	166.069	48,04
Oktober	226.050	152.620	48,11

Tabel 11 B**DAGELIJKS GEMIDDELDE, PER MAAND, VAN HET
AANTAL GEKONTROLEERDE DAGEN (96)**

	Volgens de kassen	Volgens de gemeenten	Vershil in %
Nov. 1935	169.484	170.277	0,47
Dec. 1935	187.323	195.071	3,97
Jan. 1936	196.848	198.678	0,92

